

Univerzitet u Sarajevu
Filozofski fakultet Univerziteta u Sarajevu
Odsjek za psihologiju

Završni magistarski rad

***Tema: Povezanost između psihološkog ugovora i
stavova prema studiranju***

Kandidat:
Ema Ramović

Mentor:
doc.dr. Mirna Marković

Sarajevo, 2021. godine

Povezanost između psihološkog ugovora i stavova prema studiranju

Ema Ramović

SAŽETAK

Cilj istraživanja je bio utvrditi odnos između percipirane povrede psihološkog ugovora studenata Univerziteta u Sarajevu i njihovog zadovoljstva studijem. U istraživanju je učestvovalo 420 studenata Univerziteta u Sarajevu. Rezultati ukazuju na statistički značajnu negativnu povezanost između povrede psihološkog ugovora i zadovoljstva studijem. U okviru rada ispitali smo i povezanost pojedinih sociodemografskih obilježja studenata Univerziteta u Sarajevu i percipirane razine povrede njihovog psihološkog ugovora. Rezultati ukazuju da postoji statistički značajna razlika u percipiranoj povredi psihološkog ugovora s obzirom na status studiranja i to na način da studenti koji studiraju pod većim finansijskim opterećenjem (samofinansirajući i vanredni) procjenjuju povredu psihološkog ugovora većom u odnosu na studente koji studiraju pod manjim finansijskim opterećenjem (redovni). Razlika u percepciji povrede psihološkog ugovora u odnosu na spol, dob i godinu studija nije se pokazala značajnom. Važnost rada ogleda se u preveniranju nastanka povrede psihološkog ugovora i povećanju zadovoljstva studenata.

Ključne riječi: psihološki ugovor, zadovoljstvo, obrazovni kontekst

1. UVOD	1
1.1. Psihološki ugovor	2
<i>1.1.1. Historijski razvoj psihološkog ugovora</i>	<i>3</i>
<i>1.1.2. Ključna obilježja psihološkog ugovora</i>	<i>5</i>
<i>1.1.3. Faze u razvoju psihološkog ugovora</i>	<i>6</i>
<i>1.1.4. Povreda psihološkog ugovora</i>	<i>8</i>
<i>1.1.5. Prethodna istraživanja povrede psihološkog ugovora</i>	<i>9</i>
1.2. Stavovi prema studiranju	11
<i>1.2.1. Zadovoljstvo studenata fakultetom</i>	<i>12</i>
<i>1.2.2. Prethodna istraživanja zadovoljstva studijem</i>	<i>12</i>
1.3. Povezanosti psihološkog ugovora i zadovoljstva studenata	14
1.4. Teorijski okvir istraživanja	14
<i>1.4.1. Teorija shema</i>	<i>15</i>
<i>1.4.2. Teorija socijalne razmjene</i>	<i>16</i>
2. CILJ, PROBLEMI I HIPOTEZE ISTRAŽIVANJA	19
2.1. Cilj istraživanja	19
2.2. Problem istraživanja	19
2.3. Hipoteze istraživanja	19
3. METODOLOGIJA ISTRAŽIVANJA	22
3.1. Učesnici istraživanja	22
3.2. Instrumentarij	25
<i>3.2.1. Upitnik sociodemografskih karakteristika</i>	<i>26</i>
<i>3.2.1. Instrument za mjerenje povrede psihološkog ugovora</i>	<i>26</i>
<i>3.2.2. Instrument za mjerenje zadovoljstva studijem</i>	<i>28</i>
3.3. Postupak	29
4. REZULTATI I DISKUSIJA	30
4.1. Faktorska analiza (psihološki ugovor)	30
4.2. Razlika u povredi psihološkog ugovora sa obzirom na godinu studija	36
4.3. Razlika u povredi psihološkog ugovora sa obzirom na ciklus studija	40
4.4. Razlika u povredi psihološkog ugovora sa obzirom na dob	42
4.5. Razlika u povredi psihološkog ugovora sa obzirom na spol	43
4.6. Povezanost između povrede psihološkog ugovora i zadovoljstva studijem ...	44
4.7. Razlika u povredi psihološkog ugovora sa obzirom na status studiranja	45
4.8. Kvalitativna analiza odgovora o relevantnim informacijama potrebnim za lakšu prilagodbu studiju	46

5. ZAVRŠNA DISKUSIJA I PRAKTIČNE IMPLIKACIJE ISTRAŽIVANJA	48
6. ZAKLJUČAK	52
7. LITERATURA.....	53
8. PRILOG.....	59

1.UVOD

Obrazovanje se smatra sredstvom za razvoj i osnaživanje društvenog, ekonomskog i političkog rasta zemlje, stoga su važnost obrazovanja i njena dostupnost građanima imperativ (Hussain i Bhamani, 2012). Interes za obrazovanjem pokazuju i pojedinci i društvo. Pojedinci smatraju da će uz pomoć obrazovanja ostvariti svoje želje, potrebe i ambicije, dok sa druge strane društvena zajednica očekuje da obrazovanje doprinosi napretku društva u cjelini. Ulaganjem u obrazovanje kvalitetnije bismo oblikovali budućnost društva, uticali na kulturu i doprinijeli civilizaciji novim i kvalitetnim pristupima (Vidulin-Orbanić, 2007). Kroz historiju, sadržaj i značaj obrazovanja su se mijenjali. Nauka se pokazala kao ključni faktor tehnološkog napretka u vrijeme industrijalizacije (Šundalić i Mičić, 2005). Značaj nauke nemoguće je osporiti i u vrijeme odvijanja ratova. Njena važnost obuhvaća sve aspekte ljudskog života. Najbolji primjer njene moći možemo vidjeti u današnjem vremenu. U vrijeme kada je virus zaustavio cijeli svijet, nauka jedina može ponovno da ga pokrene. Prema nekim mišljenjima, ovaj virus se smatra produktom nauke, što nam opet potvrđuje da je obrazovanje moćno sredstvo koje u nekim rukama postaje oružje, dok u drugima lijek. Iz tog razloga za svaku zemlju je veoma važno da ima obrazovane ljude koji će doprinijeti njenom razvoju. Bogatstvo zemlje ne krije se u materijalnom dobru koje posjeduje već u znanju i inovacijama koje može da ponudi svijetu. U vrijeme kada je COVID-19 uništio ekonomiju gotovo cijelog svijeta, možemo reći da moćne države nisu one koje imaju mnogo novca već one koje su na vrijeme ulagale u obrazovanje. Te zemlje su imale naučnike sposobne da prvi stvore vakcinu koja, ne samo da će smanjiti ljudske gubitke, već će i spasiti ekonomiju tih zemalja.

Fakulteti su najodgovornije ustanove za razvijanje potencijala mladih i stvaranje naučnika koji će uticati na razvoj i poboljšanje društva. Danas je jasno da se studenti u okviru obrazovnog konteksta često posmatraju kao potrošači tj. "klijenti". Fakulteti rade u mnogo većem konkurentskom kontekstu nego prije. U "borbi" za pridobijanje studenta fakulteti koriste različite metode. Nastoje se predstaviti u što boljem svjetlu. Na taj način mogu stvoriti nerealna očekivanja kod studenata. Ako su očekivanja nerealna, veća šansa je da ne budu ispunjena. Levinson, Price, Munden, Mandl i Solley (1962) objašnjavaju da uzajamna očekivanja, kojih obje strane često nisu svjesne, ali koja ipak upravljaju njihovim međusobnim odnosom, čine psihološki ugovor.

Roehling (1997) navodi da je koncept psihološkog ugovora prvobitno korišten za opisivanje odnosa zaposlenih na poslu, međutim danas se smatra da on opisuje različite odnose, uključujući one između iznajmljivača i stanodavca, konsultanta i klijenta, između supružnika, učenika i nastavnika i sl. Povreda psihološkog ugovora ima mnogobrojne negativne posljedice. Studija koju je Ballou (2013) provela, pokazala je da povreda psihološkog ugovora ima značajan uticaj na zadovoljstvo poslom, namjeru zaposlenika da ostane u organizaciji i percepciju organizacijske podrške. U obrazovnom kontekstu to bi značilo da povreda psihološkog ugovora može doprinijeti većoj incidenci napuštanja studija. Svaki student koji prekida proces obrazovanja potencijalno je mogao doprinijeti poboljšanju nauke. Rousseau (1989) navodi da povreda psihološkog ugovora izaziva nepovjerenje, nezadovoljstvo i eventualno prekid samog odnosa. Zadovoljstvo studenata pozitivno utiče na studentsku motivaciju, na pohađanje nastave, privlačenje budućih studenata i povećanje prihoda (Vranešević, Mandić i Horvat, 2007). Shodno tome, mnogobrojni su negativni efekti koje nezadovoljstvo studenata može imati na fakultet. Zbog tog razloga, od vitalnog je značaja za strateške odluke fakulteta odgovarajuće upravljanje determinantama zadovoljstva. Jedan od načina je preveniranje povrede psihološkog ugovora.

1.1. Psihološki ugovor

Iako postoji veliki broj definicija psihološkog ugovora, ne postoji ni jedna opće prihvaćena (Petrović, Marković, Nešić i Zlatanović, 2014). Kako navode Cullinane i Dundon (2006), različiti su autori skloni usvojiti različite perspektive o tome što je psihološki ugovor i što bi trebao činiti. Neki autori naglašavaju značaj implicitnih obaveza jedne ili obje strane; drugi naglašavaju potrebu za razumijevanjem očekivanja ljudi od zapošljavanja; dok su treći mišljenja da je recipročnost ključna odrednica psihološkog ugovora (Atkinson i sar. 2003; Rousseau i Tijoriwala 1998; Tekleab i Taylor 2003). Posljedica toga je da neki autori, po svemu sudeći, mjere različite aspekte istog konstrukta (Roehling 1997).

1.1.1. Historijski razvoj psihološkog ugovora

Meninger koristi termin psihološki ugovor 1958. godine kada govori o odnosu između psihoanalitičara i pacijenta (Meninger, 1985, prema Schalk i Roe, 2007). On je naglasio da, osim opipljivih stvari (npr. novca, robe, specifičnih usluga), ugovori i ugovorni odnosi uključuju razmjenu nematerijalnih vrijednosti (Roehling, 1997).

Međutim, smatra se da je Argyris prvi uveo ovaj koncept u pokušaju da obuhvati nepisana očekivanja koja su se odnosila na zaposlene u fabrici, njihove direktore i menadžere i to 1960-te godine (Petrović i sar., 2014). Argyris (1960) je koristio termin „psihološki ugovor o radu“ da opiše implicitno razumijevanje između grupe zaposlenika i njihovog nadređenog, koje je produkt određenog stila vođenja (Roehling, 1997). U slučaju da zaposlenici imaju prihvatljivu plaću i sigurnost radnog mjesta, oni će zauzvrat biti produktivniji i iskazivati manje nezadovoljstva. Kao što možemo primijetiti, naglasak je na razmjeni prvenstveno materijalnih resursa kojima se zadovoljavaju potrebe radnika i organizacije.

Roehling (1997) navodi da su radovi Levinson i sar. (1962), Schein (1995) i Rousseau (1989) bili prekretnice u konceptualizaciji psihološkog ugovora. Levinson i sar. (1962) ponudili su definiciju čiji je fokus bio na uzajamnim očekivanjima, kojih stranke u odnosu često nisu svjesne, ali koje ipak upravljaju njihovim međusobnim odnosom (Koskina, 2013). Studija ovih autora je pokazala da su ta međusobna očekivanja uglavnom neizgovorena, dakle implicirana. Za razliku od Argyrisa, Levinson i sar. (1962) smatraju da predmeti razmjene mogu biti opipljivi, ali i neopipljivi resursi. Oni su naglasili dinamičku (promjenjivu) prirodu psihološkog ugovora (Roehling, 1997). Smatraju da se psihološki ugovor mijenja tokom vremena kao rezultat promjenjivih potreba pojedinca ili organizacije.

Schein (1965) se također bavio konceptom psihološkog ugovora. On je u svom radu prednost dao zajedničkim očekivanjima poslodavca i zaposlenika. Najveći naglasak stavlja na usklađivanje tih očekivanja. On ističe da je ta usklađenost povezana s pozitivnim ishodima kao što su zadovoljstvo poslom, odanost organizaciji i radna uspješnost. Prema Scheinu, zaposlenici stvaraju svoja očekivanja od svojih unutarnjih potreba, onoga što su naučili od drugih, tradicije i normi i svojih prošlih iskustava (Roehling, 1997).

Rani pristupi Argyrisa, Levinsona i Scheina konceptualizaciji psihološkog ugovora, kao oblika društvene razmjene, počivali su na potrebi da se shvati uloga subjektivnih i neodređenih interakcija između dvije strane: poslodavca i zaposlenika (Cullinane i Dundon, 2006).

Scheinova (1965) definicija korištena je kao ključna referenca u istraživanju psihološkog ugovora sve do pojave Rousseauine (1989) definicije (Roehling, 1997). Smatra se da je upravo ona pružila najveći doprinos razvoju teorije psihološkog ugovora i porastu interesa za istraživanja na ovu temu.

Prema Rousseau (1989), psihološki ugovor čine uvjerenja pojedinca o uzajamnim obavezama ili dužnostima koje postoje između njega i poslodavca. Te obaveze nastaju kao produkt zaposlenikovog vjerovanja o postojanju obećanja prema kojem je ispunjenje obaveza jedne strane uvjetovano ispunjenjem obaveza druge strane. Čivljak (2016) navodi da se Rousseauina konceptualizacija psihološkog ugovora bitno razlikuje od njezinih prethodnica u četiri stavke. Jedna od glavnih razlika leži u njegovoj subjektivnoj prirodi, čime se psihološki ugovor premješta s razine odnosa na individualnu razinu. Raniji autori psihološki ugovor su definirali kao odnos razmjene između zaposlenika i poslodavca. Za razliku od njih, Rousseau na njega gleda kao na mentalni model razmjene koji nastaje iz pojedinčeve percepcije sporazuma koji utiče na zaposlenikov doprinos organizaciji (Coyle-Shapiro i Parzefall, 2008). “Psihološki ugovor predstavlja mentalni model koji služi kao okvir u kojem će biti, između ostalog pohranjeni doživljaji zaposlenika o uzajamnim obećanjima, dužnostima, obavezama i sl.” (Rousseau, 2001, prema Marković, 2015, str. 74). “

Ljudi su skloni da na različite načine percipiraju jednake događaje. Istim događajima pripisuju različite vrijednosti i značenja. Međutim, nije rijetkost da ljudi u nekim situacijama imaju jednake percepcije. Grupa ljudi nekada ima zajedničke interpretacije ili socijalne konstrukcije događaja u radnoj organizaciji i zajedničko razumijevanje njihovog značenja (Windle i Teuer, 2014, prema Marković, 2019). Naprimjer, studenti jedne studijske grupe mogu dijeliti mišljenje u vezi s tim da profesori imaju veću toleranciju na kašnjenje studenata koji aktivno učestvuju u nastavi za razliku od neaktivnih studenata. Pojedinaac je sklon vjerovati da su ta očekivanja realna u situacijama kada postoji veliko slaganje između onoga što on i drugi očekuju. U situacijama kada postoji veliko slaganje između očekivanja pojedinca i drugih, možemo reći da je stvoren osnov za nastanak normativnog psihološkog ugovora.

Kako navodi Marković (2015), normativni psihološki ugovor karakterišu zajednička očekivanja grupe ljudi, odnosno članova jedne radne organizacije.

Konceptualizacija psihološkog ugovora koju je ponudila Rousseau je jedinstvena jer ističe da uvjeti i obaveze koje jedna strana percipira i prihvaća ne moraju biti jednaki onima druge strane (Rousseau, 1995). Mišljenje Rousseau i njezinih prethodnika razlikuje se i po pitanju faktora koji oblikuju psihološki ugovor. Prema ranijim autorima, psihološki ugovor nastaje iz zaposlenikovih potreba, dok Rousseau smatra da on proizlazi iz percipiranih obećanja. Obećanjem se smatra svaka komunikacija o budućim namjerama koja može biti prenesena ne samo eksplicitnim, već i implicitnim sredstvima (Morrison i Robinson, 1997). Konačno, u fokusu ranijih definicija psihološkog ugovora nalazila su se zaposlenikova očekivanja. Rousseau se, za razliku od njih, usmjerava na obaveze između zaposlenika i poslodavca. Stavljanjem naglaska na obaveze, teorija psihološkog ugovora približava se teoriji socijalne razmjene.

1.1.2. Ključna obilježja psihološkog ugovora

Ključna obilježja konstrukta psihološkog ugovora (Rousseau, 1989) su percipirana obećanja, obaveze i reciprocitet (uzajamnost). Psihološki ugovor nastaje iz vjerovanja u postojanje obećanja čije je ispunjenje s jedne strane uvjetovano ispunjenjem obaveze s druge strane. To je norma reciprociteta u procesu razmjene. Robinson i Rousseau (1994) smatraju da se pojam psihološki ugovor odnosi na percepciju pojedinca o uslovima i odredbama ugovora koji obuhvata recipročnu razmjenu između tog pojedinca i druge strane. Norma reciprociteta podrazumijeva da će, naprimjer, student prilagođavati svoje ponašanje i stavove u zavisnosti od opaženog nivoa ispunjenosti njegovih očekivanja od strane fakulteta. Prilagodba će se desiti u situacijama kada su očekivanja neispunjena ili su prevaziđena, s ciljem da se ponovno postigne balans u tom odnosu razmjene (Robinson i Morrison, 2000).

Važno je naglasiti da je ova vrsta ugovora subjektivna. Sastoji se od uvjerenja da je dato obećanje i da su obje strane spremne da realizuju obećano. Međutim, to se ne dešava uvijek jer, kao što je već navedeno, psihološki ugovori su subjektivni i zbog toga svaka osoba na svoj način percipira obećano.

Ovaj odnos je više implicitan nego eksplicitan, te zbog toga vjerovatno nastale povrede ugovora neće biti prepoznate od strane koja ih je prouzrokovala. Za razliku od formalnih ugovora, psihološki ugovori su dinamični tj. vremenom se mijenjaju.

Niko prije Rousseau nije sugerisao da su percipirana obećanja “osnova” za uvjerenja koja čine psihološki ugovor. Ona naglasak stavlja na individualne obaveze zaposlenika, a ne na očekivanja, pod pretpostavkom da bi neispunjene obaveze prirodno rezultirale štetnijim posljedicama od neispunjenih očekivanja.

Postoji neslaganje oko definisanja koncepta psihološkog ugovora. Brojni istraživači koncept su definirali u smislu očekivanja, drugi u smislu obećanja, a neki u smislu obaveza. Dadi (2012) navodi da se izrazi „obećanja“, „očekivanja“ i „obaveze“ koriste naizmjenično, a u nekim slučajevima i zajedno. To je dovelo do velike zabune među istraživačima koji istražuju koncept psihološkog ugovora. Rousseau smatra da su percipirana obećanja “osnova” za uvjerenja koja čine psihološki ugovor. Međutim, Dadi (2012) navodi da su obećanja bliže povezana sa idejom pismenog ugovora ili usmenog sporazuma, nego sa onim što zaposlenik opaža; dakle, nisu psihološka. Koncept psihološkog ugovora se ne zasniva samo na odnosu između poslodavca i zaposlenika, već se proteže i na druge međuljudske odnose, kao što je odnos između studenta i profesora/asistenta. Stoga, Dadi (2012) vjeruje da obećanja nisu ključna, već očekivanja zasnovana na povjerenju, lojalnosti i poštenju. Conway i Briner (2005) potvrđuju da, iako sva obećanja mogu uključivati očekivanja, sva očekivanja ne uključuju obećanja. U konačnici, očekivanja se razlikuju od osobe do osobe i od društva do društva, što zauzvrat utiče na individualnu percepciju i dovodi do različitih psiholoških ugovora. Studija Kosikina (2013) nagovještava da se psihološki ugovor studenata zasniva na očekivanjima, za razliku od psihološkog ugovora radnika koji naglasak stavlja na obećanja. Shodno navedenom u nastavku našeg rada za definisanje koncepta psihološkog ugovora koristit ćemo izraz očekivanje.

1.1.3. Faze u razvoju psihološkog ugovora

Kako navodi Marković (2019), tri su faze u nastanku i maturaciji psihološkog ugovora: anticipatorna socijalizacijska faza u razvoju psihološkog ugovora, rana socijalizacijska faza u razvoju psihološkog ugovora i kasna socijalizacijska faza u razvoju psihološkog ugovora.

Prethodno navedene faze su direktno povezane sa tri pretpostavljena stadija organizacijske socijalizacije (anticipatorna, rana i kasna). “Organizacijska socijalizacija predstavlja proces pristupanja pojedinca organizaciji, gdje pojedinac, prolazeći kroz proces organizacijske socijalizacije, uči o kulturi organizacije, odgovornostima i zahtjevima posla, ali i socijalnim vezama i odnosima unutar postojeće organizacije.“ (Aleksić i Rudman, 2010, str. 242).

Anticipatorna socijalizacijska faza u razvoju psihološkog ugovora najčešće je povezana sa procesom regrutacije. Ova faza odvija se i u fazi traženja posla. U okviru obrazovnog konteksta situacija je slična kao i u radnom kontekstu. Anticipatorna socijalizacijska faza odvija se u fazi traženja “idealnog” fakulteta. Postoji mogućnost da će potencijalni student prije formalnog ulaska na fakultet svoja očekivanja formirati na osnovu svoje očekivane uloge i zamišljenih karakteristika fakulteta. U periodu kada potencijalni studenti ulaze u proces odabira fakulteta, važno je dati relevantne informacije o studiju i o fakultetu.

Rana socijalizacijska faza u razvoju psihološkog ugovora počinje formalnim ulaskom na fakultet. Uloga univerziteta u ranoj socijalizacijskoj fazi razvoja psihološkog ugovora je pomoći studentima da se lakše prilagode novom akademskom kontekstu. Za postizanje uspješne prilagodbe tokom studiranja, značajno je zajedničko djelovanje intelektualnih, socijalnih, emocionalnih i motivacionih faktora (Milošević i Ševkušić, 2005, prema Dautbegović, 2016). Ova faza traje prvih šest mjeseci od formalnog ulaska studenta na fakultet i predstavlja kritično razdoblje za razvoj psihološkog ugovora. Rano socijalizacijsko iskustvo iskoristit će se za potvrđivanje, odbijanje ili prilagođavanje iskustava prikupljenih u fazi prije zaposlenja (Marković, 2019). Studenti će u ovoj fazi iskoristiti rano socijalizacijsko iskustvo i upoređivat će ga sa iskustvom koje su imali prije upisa na fakultet. Prije formalnog ulaska na fakultet studenti imaju očekivanja. Ta očekivanja mogu se odnositi na opremljenost fakulteta, odnos profesora prema studentima, nastavni plan i program itd. Prvih šest mjeseci studenti će sticati nova iskustva i tokom tog perioda će uvidjeti da li su njihova očekivanja ispunjena ili ne. Važno je naglasiti da period rane socijalizacije predstavlja period najintenzivnije potrage za socijalnim iskustvima kao izvorima informacija koja služe za oblikovanje psihološkog ugovora tj. očekivanja koja se nalaze u njemu (Rousseau, 2001).

Po završetku ove faze počinje kasna socijalizacijska faza u razvoju psihološkog ugovora. Ovu fazu karakterišu dvije važne pojave. Kako navodi Rousseau (2001) radna organizacija (fakultet) smanjuje svoje socijalizacijske napore nakon provedenih procedura inicijalne orijentacije zaposlenika (studenta). Također karakteristično za ovu fazu je to da su studenti manje okupirani pretraživanjem informacija, nakon što je u prethodnom periodu prikupljeno dovoljno informacija za razumijevanje novog okruženja. U ovoj fazi reinterpretacija događaja u organizaciji (fakultetu) rezultirat će prilagodbom postojećeg psihološkog ugovora (Saunders i Tronhill, 2006). Marković (2019) navodi da proces maturacije psihološkog ugovora, vremenom, prelazi iz faze kreiranja u fazu održavanja. Ukratko, doći će do stabilizacije psihološkog ugovora. Shodno tome evidentno je da će se smanjiti intenzitet procesa traganja za informacijama iz okruženja s ciljem validacije postojećeg psihološkog ugovora. To znači da bi vremenom moglo doći do slabljenja uticaja onih događaja u okruženju koji reflektuju neispunjena očekivanja.

1.1.4. Povreda psihološkog ugovora

Morrison i Robinson (1997) povredu psihološkog ugovora definišu kao emocionalno i afektivno stanje koje nastaje iz uvjerenja da organizacija nije uspjela na odgovarajući način ispuniti psihološki ugovor. Povreda psihološkog ugovora odnosi se na percepciju pojedinca (studenta) da organizacija (fakultet) nije ispoštovala svoj dio ugovora, odnosno da od nje nije dobio ono što je zaslužio, s obzirom na uloženi trud i vrijeme. Ukratko, nisu ispunjena očekivanja.

Važno je naglasiti da percipirana povreda psihološkog ugovora može dolaziti i od druge strane. Nastavnici također imaju očekivanja, posebno neizgovorena očekivanja o tome kakav bi student trebao biti i kako se treba ponašati (Ulriksen, 2009). Studenti očekuju da će nastavnici biti korektni pri ocjenjivanju, očekuju dostupan materijal za učenje, dostupnost u vrijeme konsultacija, profesionalan odnos prema studentima itd. Na isti način i nastavnici očekuju da će studenti poštovati vrijeme konsultacija, da će poštovati Ustanovu i pravila ponašanja, da će dolaziti spremni na vježbe, pravovremeno ispunjavati svoje obaveze i slično. Obje strane imaju psihološki ugovor koji može biti povrijeđen. Percepcija studenta da fakultet nije ispunio jedno ili više očekivanja vezanih za psihološki ugovor predstavlja kognitivni aspekt povrede.

U literaturi koja se bavi povredom psihološkog ugovora posebno se ističe i emocionalno stanje koje prati povredu: osjećaj izdaje, uznemirenosti, ljutnja, osjećaj nepravde i nezakonite štete (Knights i Kennedy, 2005). Ovo emocionalno iskustvo kulminira u stavovima i ponašajnim reakcijama, kao što su nezadovoljstvo i smanjena odanost organizaciji. Za pretpostaviti je da povreda psihološkog ugovora u obrazovnom kontekstu daje slične rezultate. Povreda psihološkog ugovora izaziva nepovjerenje, nezadovoljstvo i eventualno prekid samog odnosa (Rousseau, 1989). Robinson i Rousseau (1994) navode da je nedostatak povjerenja povezan sa smanjenjem kvantiteta i kvaliteta komunikacije, smanjenog efikasnog rješavanja problema i performanse.

Važnost povjerenja u odnosu ističe se i u obrazovnom kontekstu. “Narušeno povjerenje bez adekvatnog opravdanja ili pokazatelja motivacije za korekcijama vodi lošim posljedicama po kvalitet odnosa između asistenta i studenta, ali i negativnim posljedicama po kvalitet nastavnog procesa.” (Marković, 2015, str. 88). Deakin i sar. (2007, prema Pietersen, 2014) ističe da nastavnici trebaju izgraditi povjerenje i uzajamno poštovanje i pružiti podršku studentima. Kada obje strane uključene u odnos percipiraju psihološki ugovor kao pravedan, to pozitivno utiče na povjerenje i lojalnost (Pietersen, 2014). Percipirana nepravda može dovesti do osjećaja razočaranja i ljutnje (Morrison i Robinson, 1997). Zbog toga je od velike važnosti da nastavnici i studenti prihvataju i poštuju dogovoreni sporazum. Marković (2015) navodi da su diskusije o studentskim očekivanjima ali i očekivanjima koja ima sam nastavnik vrlo važan preduslov za stvaranje odnosa povjerenja i realnijeg sagledavanja svih uloga u nastavnom procesu.

1.1.5. Prethodna istraživanja povrede psihološkog ugovora

Većina istraživanja psihološkog ugovora odnosi se na organizacijski kontekst (Ballou, 2013; Rigotti, 2009). Postoji veoma malo istraživanja psihološkog ugovora u obrazovnom kontekstu. Jedno od rijetkih koje se bavilo ovom tematikom jeste istraživanje Koskina iz 2013. godine. Cilj ovog istraživanja bio je utvrditi kako studenti percipiraju pojam psihološkog ugovora. Ukratko ovaj istraživački rad ukazuje na to da se psihološki ugovor shvata i doživljava drugačije u obrazovnim ustanovama.

Postoje i neke sličnosti u definiranju psihološkog ugovora u obrazovnom i radnom kontekstu. U oba slučaja navodi se značaj reciprociteta tj. uzajamnosti. Međutim, kod psihološkog ugovora studenata govorimo o trostrukom odnosu razmjene koji se odvija između studenta, nastavnika i fakulteta. Istraživanja o psihološkom ugovoru studenata su u manjini. Veći broj istraživanja se fokusirao na oblast nastave i učenja (Blackmore, 2009; Sander i sar. 2000; Voss, Gruber i Smigin, 2007), kvalitetu usluga univerziteta (Arena, Arnaboldi i Azzone, 2010, Prugsamat, Pentekost, i Ofstad, 2006) i studentskog iskustva (Darlaston-Jones i sar., 2003; Yorke, 2000). Ova su istraživanja pokazala da studenti imaju očekivanja i od svojih nastavnika kao i od fakulteta.

Istraživanja ovog konstrukta na području Bosne i Hercegovine skoro da i ne postoje. Marković (2015) je jedna od rijetkih koja je istraživala normativni psihološki ugovor kod studenata s ciljem postizanja kvalitetnijeg obrazovnog procesa. Identificiranje normativnog psihološkog ugovora studenata završne godine II ciklusa studija, jedan je od najvažnijih ciljeva ovog rada. Dobiveni rezultati ukazuju na postojanje tendencije studenata ka oblikovanju takvog psihološkog ugovora koji sadrži veći broj identificiranih prava i relativno manji broj identificiranih odgovornosti studenata u odnosu na prava i odgovornosti asistenta. U ovome istraživanju prepoznata su transakcijski i relacijski orijentirana očekivanja studenata. Transakcijska očekivanja operacionaliziraju se preko atributa poput: specifičnija, kratkoročnija, užeg opsega, eksplicitnija (naprimjer: očekivanje dostupnog i adekvatnog materijala i literature za rad), dok se relacijski orijentirana očekivanja opisuju kao: amorfniija, nepreciznog vremenskog okvira, šireg opsega i implicitnija (naprimjer: očekivanje da će asistent kreirati pozitivnu i poticajnu klimu za rad) (Marković, 2015). Jedan od ciljeva ovog rada bio je i pripremanje *Skale za procjenu ispunjenosti psihološkog ugovora*.

Normativni psihološki ugovor studenata istraživao je i Pietersen (2014). Cilj istraživanja bio je prikupiti podatke od svakog studenta i postići grupni konsenzus o sadržaju psihološkog ugovora. Rezultati su pokazali da se pojedinačna očekivanja studenata i očekivanja koja imaju kao grupa značajno ne razlikuju. Shodno tome, moguće je pregovarati o zajedničkom (normativnom) psihološkom ugovoru umjesto pojedinačnog ugovora sa svakim pojedinim studentom. Na ovaj način nastavnici i student, u relativno kratkom period, mogu zaključiti koja očekivanja imaju jedni od drugih i koliko su ta očekivanja realna.

1.2. Stavovi prema studiranju

Stav možemo definirati kao prosudbenu tvrdnju koja može biti pozitivna ili negativna u odnosu na stvari, ljude ili događaje (Aronson, Wilson, Akert, Franc, Kamenov, Šakić i Šakić, 2005). Stavovi odražavaju što neko osjeća prema nečemu. Temelje se na procjeni i uvijek su povezani s određenim objektom stava (Fazio, 2007). Kako navode Brahm i Jenert (2015), relevantni objekti stava za studente u kontekstu visokog obrazovanja uključuju fakultet kao organizaciju i proces studiranja. Oni također mogu uključivati stavove prema određenim pojedincima (npr. profesorima/asistentima), društvenim skupinama (npr. administraciji, upravi ili ostalim studentima) ili određenim temama.

Do sada je malo studija koji eksplicitno procjenjuju stavove studenata, odnosno njihovu trenutnu percepciju i ocjenu njihovog univerziteta kao institucije (Kuh, 1995; Smart, Kuh i Tierney, 1997). Veći broj istraživanja fokusiran je na prošla iskustva studenata tj. istražuju stavove bivših studenata o studiranju (Delaney, 2004; Hartman i Schmidt, 1995). Za razliku od toga, trenutni odnos studenata sa njihovim univerzitetom nije istražen. Izuzetak je studija Ghosha, Whipplea i Bryana (2001), u kojoj je istraživani odnos povjerenje između studenta i univerziteta, odnosno, u kojoj su utvrdili vjeruju li studenti da fakultet poduzima odgovarajuće korake koji su od koristi studentu i pomažu mu u postizanju ciljeva učenja i karijere. Otkrili su da su percepcije kompetentnosti, otvorenosti, susretljivosti, iskrenosti povezane s povjerenjem studenta.

Brojni su empirijski dokazi koji naglašavaju važnost stava studenta prema fakultetu i studiranju u određivanju kvalitete obrazovnih ishoda (Coates, 2005.; Kuh i sar., 2006.; Ulriksen i sar., 2010). Istraživanje stavova može doprinijeti boljem razumijevanju ponašanja studenata. Odnos između stava i ponašanja je vrlo složen. Kako bi se uočila povezanost, potrebno je kontrolisati različite situacijske i lične faktore. Ponašanje je više predvidljivo ako je stav snažan, dostupan i bitan za osobu (Lemut, 2012). Prema Penningtonu (1997), većina teorija pretpostavlja da stavovi uzrokuju ponašanje na neki način. Iako su stavovi relativno trajni i nepromjenjivi pod pritiskom stvarnosti, uslijed novih saznanja, iskustava i uticaja sredine, mi svoje stavove ipak mijenjamo, pružajući pri tome veći ili manji otpor (Albarracin, Johnson i Zanna, 2005).

1.2.1. Zadovoljstvo studenata fakultetom

Obrazovna usluga je neopipljiva, potrošna i istovremeno se proizvodi od strane pružatelja usluge (nastavnika) i konzumira od strane korisnika (studenta) (Vojinić i Stojčić, 2012). Kvaliteta usluge obrazovanja u visokoobrazovnim institucijama ne može se objektivno mjeriti, već je to kompleksan i raznolik koncept koji se treba istražiti (Hameed i Amjad, 2011). Akademske institucije, osim brige o kvaliteti usluge, sve više postaju svjesne važnosti zadovoljstva studenata. Studenti koji su zadovoljni uslugom koju im pruža fakultet u većoj mjeri nastaviti će školovanje. Pozitivno iskustvo će prenositi i to će rezultirati većim odzivom budućih studenata. Zadovoljstvo fakultetom možemo definirati kao složen stav koji uključuje određene pretpostavke i vjerovanje o fakultetu (kognitivna komponenta), osjećaje prema fakultetu (afektivna komponenta), te ocjenu fakulteta (evaluativnu komponentu) (Robbins i Judge, 2009). Reić Ercegovac i Jukić (2008) navode da se zadovoljstvo studijem ogleda u usklađenosti onoga što dobivamo s onim što smatramo da bismo trebali dobiti.

Mnogobrojna istraživanja su pokazala da zadovoljstvo studenata pozitivno utiče na studentsku motivaciju, na njihovo pohađanje nastave, na privlačenje budućih studenata i povećanje prihoda (npr. Vranešević, Mandić i Horvat, 2007). Hussain i Bhamani (2012) navode da postoji pozitivna korelacija između zadržavanja studenata na fakultetu i ukupnog zadovoljstva studenata. Obrazovne institucije imaju mnogo "klijenata": studente, nastavno i nenastavno osoblje. Ako učenici nisu zadovoljni institucijom, na kraju će napustiti fakultet i to će uticati na sve klijente (Hameed i Amjad, 2011). Danas su institucije visokog obrazovanja pod velikim pritiskom društva i države da ostvare što je moguće bolji odnos između usluge koju pružaju i novčane naknade koju primaju, te ulažu velike napore kako bi osigurale veću kvalitetu obrazovanja koja će zadovoljiti društvene i individualne potrebe studenata (Vojinić i Stojčić, 2012).

1.2.2. Prethodna istraživanja zadovoljstva studijem

Provedene su brojne studije za mjerenje zadovoljstva studenata u razvijenom dijelu svijeta. Identificirani su različiti faktori koji potencijalno mogu uticati na zadovoljstvo studenata različitim obrazovnim uslugama koje pružaju univerziteti.

Zadržavanje studenata često se smatralo pokazateljem zadovoljstva studenata univerzitetskim programom, a time i indirektno kvalitetom univerzitetskog obrazovanja (Druzdzel i Glymour, 1995, prema Butt i Rehman, 2010). Vranešević, Mandić i Horvat (2007) u svom radu istražuju glavne faktore koji utiču na zadovoljstvo studenata. Njihova primarna zona interesovanja je usmjerena na otkrivanje zadovoljstva i općenito stavova studenata, te mogućnosti napretka u spomenutim područjima. Rezultati ovog istraživanja su pokazali da se institucije visokog obrazovanja koje žele poboljšati zadovoljstvo svojih studenata trebaju više fokusirati na administraciju osnovnih usluga, a ne onih perifernih kao što je npr. upis ili okruženje (infrastruktura). Administracija osnovnih usluga se odnosi na izbor odgovarajućeg kadra nastavnog osoblja, uvođenje prikladnih metoda predavanja te ispunjavanje edukativnih ciljeva. Rezultati studije Butta i Rehmana (2010) su pokazali da faktori, kao što su ekspertiza nastavnika, okruženje za učenje i učionice, imaju značajan i pozitivan uticaj na zadovoljstvo studenata u visokom obrazovanju. Stručnost nastavnika je najuticajniji faktor među svim varijablama. Marzo Navarro, Pedraja Iglesias i Rivera Torres (2005) su ispitali zadovoljstvo studenata jednog španskog univerziteta. Rezultati studije su pokazali da nastavnici, nastavne metode i administracija predstavljaju najvažnije elemente za postizanje zadovoljstva studenata i njihove naknadne lojalnosti. Stručnost nastavnika i u ovome istraživanju pokazala se kao faktor koji u najvećoj mjeri utječe na zadovoljstvo studenata.

Na osnovu prethodno navedenih istraživanja možemo zaključiti da su ekspertiza nastavnika i nastavne metode koje ti nastavnici primjenjuju najvažniji faktori koji djeluju na zadovoljstvo studenata. Osim važnosti prethodno navedenih faktora, neki autori naglašavaju da i godina studija može utjecati na zadovoljstvo studenata. Dautbegović (2016) navodi da studenti treće godine studija procjenjuju nižu razinu zadovoljstva akademskim okruženjem. Ovi rezultati su u skladu sa rezultatima istraživanja Živčić-Bećirević i sar. (2007), koji pokazuju da su studenti nižih godina studija općenito zadovoljniji različitim aspektima svog života. Rezultate je moguće interpretirati na različite načine. Prvenstveno duži period boravka na fakultetu studentima viših godina omogućava da bolje upoznaju svoje okruženje na fakultetu, dožive različita iskustva, te da na osnovu toga imaju bolji uvid u prednosti i nedostatke akademskog okruženja (Begović, 2016). Studenti viših godina studija imaju jasnije preferencije u vezi izbora pojedinih kolegija, načina poučavanja nastavnika i sl. Dautbegović (2016) navodi da, zbog prethodno navedenih razloga, studenti treće godine studija imaju nešto kritičniji stav u odnosu na student nižih godina studija kada je u pitanju procjena akademskog okruženja.

Važno je uzeti u obzir i mogućnost sagorijevanja na studiju kao jedan od mogućih objašnjenja nezadovoljstva akademskim okruženjem kod ove grupe studenata.

1.3. Povezanosti psihološkog ugovora i zadovoljstva studenata

U literaturi je moguće pronaći istraživanja koja su se bavila proučavanjem veze između psihološkog ugovora i zadovoljstva u okviru organizacijskog konteksta. Rezultati istraživanja Knights i Kennedy (2005) su pokazali postojanje negativnog odnosa između povrede psihološkog ugovora s jedne strane, te zadovoljstva poslom ($r = -0,77$) i organizacijske predanosti ($r = -0,67$), s druge. Rayton i Yalabik (2014) su u svom radu dobili da je negativan učinak povrede psihološkog ugovora na radno angažiranje posredovan zadovoljstvom poslom. To upućuje na postojanje medijacijskog odnosa. Postoji veća vjerovatnoća da će se radni angažman pojaviti kada zaposlenici osjećaju da njihove organizacije ispunjavaju svoje obaveze i kada su zaposlenici zadovoljni svojim poslom. Kao što je ranije već istaknuto, istraživanja koja se bave ovom temom u obrazovnom kontekstu su zastupljena u mnogo manjem broju. Postoji i veoma mali broj istraživanja koja se bave izučavanjem psihološkog ugovora studenata (Koskina, 2013., Marković, 2015), a još manje je njih koji proučavaju postojanje veze između psihološkog ugovora i stavova tj. u ovome slučaju zadovoljstva studijem (Dziuban, Moskal, Thompson, Kramer, DeCantis i Hermsdorfer, 2015). Dziuban i sar. (2015) su istražili povezanost između psihološkog ugovora i zadovoljstva studenata sa online učenjem. Rezultati ove studije pokazali su da psihološki ugovor (implicitna očekivanja) djeluje na zadovoljstvo studenata sa online učenjem.

1.4. Teorijski okvir istraživanja

Teorije koje smo koristili kao okvir našeg istraživanja su teorija shema (Bartlett, 1932) i teorija socijalne razmjene (Blau, 1964). U nastavku teksta navedene teorije su detaljno objašnjene.

1.4.1. Teorija shema

Teorija shema (Bartlett, 1932) je korištena za objašnjenje nastanka koncepta psihološkog ugovora. Shema je znanje o specifičnom području, nastala na temelju iskustva i ranijeg znanja, a utiče na pohranu novih informacija (Vranić i Tonković, 2012). To je kognitivna organizacija ili mentalni model konceptualno povezanih elemenata (Beck, 1967; Horowitz, 1988; Stein, 1992, prema Rousseau, 2001). U skladu s postojećim shemama, informacije u pamćenju se organiziraju. Bartlett (1932, prema Arbib, 1992) je prvi uveo pojam sheme. On je prenio ideju sheme u kognitivnu psihologiju, a prema njegovom mišljenju, shema predstavlja aktivnu organizaciju reakcija iz prošlosti ili iskustava. Naprimjer, koncept “profesor” shema je koja se razvila kroz iskustvo. Ljudi bez obzira na njihovu profesiju na nekom nivou imaju shemu u vezi sa ovim konceptom.

Laiku će najvjerojatnije najočitiiji element sheme profesora biti podučavanje. Zbog istaknutosti ovog elementa ljudi mogu biti skloni zaključivanju da se obaveze profesora svode jedino na podučavanje. Ipak, u mnogim pojedinačnim shemama koje su u vezi sa “profesorom” osim podučavanja prisutni su npr. elementi pisanje naučnih radova i istraživanje (Rousseau, 2001). Naše iskustvo formira sheme koje posjedujemo zato će profesori, studenti i ljudi koji ne studiraju na drugačiji način doživljavati i shvatati koncept “profesor“. Sheme utiču na ono što će osoba zapamtiti, kao i na smjer distorzija prilikom rekonstrukcije događaja onda kada ga se osoba ne može dosjetiti (Zarevski, 2002). Poveznicu između psihološkog ugovora i teorije sheme napravila je Rousseau (2001). Rousseau (2001) navodi da je psihološki ugovor zasnovan na obećanju, koje tokom vremena, poprima oblik mentalnog modela ili sheme, koji je, kao i većina drugih shema, relativno stabilan i trajan. Budući da su psihološki ugovori oblik sheme, istraživanje sheme ili mentalnih modela unapređuje naše razumijevanje o formiranju i promjeni psihološkog ugovora. Kao sheme, psihološki ugovori su često relativno nepotpuni u početnim fazama. Iz tog razloga, pojedinci su motivirani da potraže i integriraju nove informacije kako bi bolje razumjeli svoj odnos. Ranije u tekstu smo objasnili da period rane socijalizacijske faze predstavlja period najintenzivnije potrage za socijalnim iskustvima kao izvorima informacija koja služe za oblikovanje psihološkog ugovora. Rousseau (2001) smatra da jednom kad psihološki ugovori dođu do razine cjelovitosti u kojoj postoje mnoge veze među njihovim elementima, očekuje se da će ovi psihološki ugovori biti relativno trajni i otporni na radikalne promjene.

1.4.2. Teorija socijalne razmjene

Teorija koja će biti korištena za objašnjenje povrede psihološkog ugovora je teorija socijalne razmjene (Blau, 1964). Psihološki ugovor se temelji na teorijama društvene razmjene (npr. Blau, 1964), koje predlažu da društveni odnosi uključuju i eksplicitne i implicitne obaveze i očekivanja (Clinton, 2011). Blau (1964) je opisao društvenu i ekonomsku razmjenu nizom dimenzija: specifičnost obaveza, vremenski okvir i norma reciprociteta (Coyle-Shapiro i Parzefall, 2008). Ukratko, ekonomska razmjena je ona u kojoj su specificirane obaveze svake strane, ispunjenje tih obaveza je regulisano formalnim ugovorom i ima ograničen vremenski rok. Nasuprot tome, socijalna razmjena podrazumijeva nespecificirane obaveze u kojima jedna strana treba vjerovati drugoj da će primljena korist biti uzvraćena. Norma reciprociteta igra važnu ulogu u razvoju odnosa društvenih razmjena. Ona djeluje na kontinuirano ispunjavanje obaveza i jača zaduženost. Prema teoriji socijalne razmjene, razmjena društvenih (zahvalnost, poštovanje, ljubav, podrška) i materijalnih (ekonomskih) resursa predstavlja osnovni element u društvenim odnosima (Koskina, 2013).

S obzirom na prirodu odnosa razmjene, psihološke ugovore dijelimo na transakcijski i relacijski ugovor (Dabos i Rousseau, 2004, prema Čivljak, 2016). Transakcijski psihološki ugovori su zasnovani na financijskim faktorima, dok se relacijski psihološki ugovori temelje na socioemocionalnim faktorima. U središtu transakcijskog ugovora nalazi se razmjena opipljivih resursa. Ovakva vrsta ugovora karakteristična je za odnose kratkotrajne suradnje s jasno određenim uvjetima i obavezama studenta, ali i fakulteta. U ovome slučaju ne postoji privrženost, te je stoga veća sloboda raskidanja odnosa ili mijenjanja psihološkog ugovora. Primjeri transakcijskih aspekata psihološkog ugovora studenata koje navodi Marković (2015) su: kvalitetne i dobro pripremljene vježbe, dostupnost adekvatnog materijala i literature za pripremu ispita i praćenje nastavnog procesa, jasne smjernice za rad, redovnost u održavanju nastave (vježbi) itd. Ugovori koji su usmjereni na odnos (relacijski) uključuju razmjenu opipljivih i neopipljivih resursa. Oni su dugoročni i nemaju jasno naznačene obaveze i uvjete rada zaposlenika i obaveze organizacije. Takvi ugovori nastaju kada su razina odanosti i stabilnosti visoke.

Relacijski aspekti psihološkog ugovora studenata koje navodi Marković (2015) su: objektivnost u ocjenjivanju studentskih uradaka, transparentni i jasni kriteriji ocjenjivanja, izražavanje vlastitog mišljenja bez straha od posljedica, pravedan i korektan odnos prema svim studentima itd. U današnje vrijeme javlja se potreba za uvođenjem još jedne vrste ugovora - hibridnih ugovora (Čivljak, 2016). Hibridni ugovori predstavljaju jednu vrstu spoja između transakcijskog i relacijskog ugovora. Takvi su ugovori dugoročni i ne usmjeravaju se samo na razmjenu opipljivih resursa, već uključuju i razmjenu neopipljivih resursa. Oni su više dinamični tj. dopuštaju veću fleksibilnost te promjenu obaveza zaposlenika i organizacije ukoliko je to potrebno.

Centralno mjesto u teoriji socijalne razmjene zauzima norma reciprociteta koja obavezuje obje strane u odnosu da odgovore na percipiranu akciju druge strane (Blau, 1964). Mauss (2002) skreće pažnju na značaj i rasprostranjenost razmjene poklona i usluga. "U teoriji, takvi pokloni su dobrovoljni, ali su zapravo dati i vraćaju se pod obavezom.,, (Mauss, 2002, str. 3). Studentsku percepciju psihološkog ugovora moguće je razumjeti i kroz Blauovu teoriju socijalne razmjene (1964) koja potvrđuje ideju da društveni odnosi obuhvaćaju i ekonomske i socijalne razmjene. Studentski psihološki ugovor shvaćen je kao razmjena nečeg i materijalističkog (novčana naknada) i nematerijalističkog (pohađanje nastave) za nešto što može biti i intrinzično (učenje) i ekstrinzično (diploma). Socijalna razmjena se bitno razlikuje od strogo ekonomske razmjene. Osnovna i najvažnija razlika je da socijalna razmjena podrazumijeva nespecifične obaveze. Obaveze koje pojedinci imaju u socijalnoj razmjeni, dakle, definirane su samo općenito. Naprimjer, u studiji koju je provela Koskina (2013) studenti očekuju da će profesori biti: pozitivni, motivirani, ljubazni, transparentni, da će pokazati izvanredno znanje itd. S druge strane prototip ekonomske transakcije počiva na formalnom ugovoru koji propisuje tačne količine za razmjenu. Naprimjer, vanredni studenti očekuju da se nastava održava u tačno zakazano vrijeme, studenti očekuju da će im biti obezbijeđen parking, efikasna biblioteka itd. (Koskina, 2013). Na isti način na koji univerzitet očekuje od studenata da plate troškove (studij), oni očekuju od njega da ostvari obećano. Za razliku od ekonomskih dobara, koristi uključene u socijalnu razmjenu nemaju tačnu cijenu, što je još jedan razlog zašto su društvene obaveze nespecifične.

Budući da ne postoji način da se osigura odgovarajući povrat za uslugu, društvena razmjena zahtijeva postojanje povjerenja. Konovsky i Pugh (1994) identificirali su pravičnost kao važan situacijski faktor socijalne razmjene u organizaciji. Norma reciprociteta diktira da zaposleni na pravedan/nepravedan tretman njihovih rukovodilaca, odnosno organizacije, uzvraćaju istom mjerom (Gouldner, 1960). U obrazovnom kontekstu to bi značilo da će student na nepravedan tretman fakulteta uzvratiti promjenom u stavu ili ponašanju. Studenti kroz proces socijalne razmjene spontano ispoljavaju određene stavove i ponašanja kao posljedicu percepcije pravičnosti fakulteta. Socijalna razmjena uključuje usluge koje stvaraju buduće obaveze, koje nisu precizno specificirane, a o prirodi povratka se ne može pregovarati. Dakle, ako osoba priredi večeru, očekuje da će njegovi gosti uzvratiti u budućnosti, ali se teško može cijenkati s njima na koji način će uzvratiti uslugu. Osoba ne očekuje da će biti pozvana na brzi ručak ako je svoje goste pozvala na svečanu večeru.

2. CILJ, PROBLEMI I HIPOTEZE ISTRAŽIVANJA

2.1. Cilj istraživanja

Utvrditi odnos između percipirane povrede psihološkog ugovora studenata Univerziteta u Sarajevu i njihovog zadovoljstva studijem.

2.2. Problem istraživanja

U radu ćemo ispitati sljedeće istraživačke probleme:

1. Povezanost pojedinih sociodemografskih obilježja studenata Univerziteta u Sarajevu i percipirane razine povrede njihovog psihološkog ugovora.
2. Povezanost percipirane razine povrede psihološkog ugovora studenata Univerziteta u Sarajevu i njihovog zadovoljstva studijem.

2.3. Hipoteze istraživanja

Poznavajući faze razvoja psihološkog ugovora možemo pretpostaviti da će nakon rane socijalizacijske faze koja traje prvih šest mjeseci nakon formalnog ulaska u organizaciju tj. na fakultet, završiti faza najintenzivnije potrage za socijalnim iskustvima kao izvorima informacija koja služe za oblikovanje psihološkog ugovora. Zbog toga je važno da u našem istraživanju uporedimo percepciju razine povrede psihološkog ugovora studenata koji su na fakultetu duže od šest mjeseci. Potrebno je šest mjeseci da istraže novi kontekst i da dobiju dovoljan broj informacija koje će im koristiti za oblikovanje psihološkog ugovora. Vremenom će doći do povećanja realnih, a smanjenja nerealnih očekivanja. Studenti postaju svjesni koja očekivanja fakultet može ispuniti. Kod studenata prve godine studija možemo očekivati najveći broj nerealnih očekivanja zato što se fakulteti najčešće predstavljaju boljim nego što jesu, sa ciljem da privuku veći broj studenata. Na stvaranju nerealnih očekivanja studenata, osim fakulteta utiču i iskustva bivših studenata i mediji. Nakon određenog vremena provedenog na fakultetu, studenti bi se trebali adaptirati i znati šta mogu očekivati od fakulteta.

Psihološki ugovori su dinamični tj. vremenom se mijenjaju. Psihološki ugovor koji su studenti imali na početku studija koji je bio ispunjen nereálnim očekivanjima i očekivanjima koja se nisu ostvarila, promjenit će se. Novi psihološki ugovor činit će realnija očekivanja. Ukratko, u kasnoj socijalizacijskoj fazi u razvoju psihološkog ugovora doći će do stabilizacije psihološkog ugovora. Smanjit će se intenzitet procesa traganja za informacijama iz okruženja s ciljem validacije postojećeg psihološkog ugovora. Možemo očekivati da će vremenom vjerovatno doći do slabljenja uticaja onih događaja u okruženju koji reflektuju neispunjena očekivanja. Shodno prethodno navedenom možemo očekivati da će studenti nižih godina percipirati veću povredu psihološkog ugovora u odnosu na studente starijih godina.

H1: Procjena razine povrede psihološkog ugovora je statistički značajno veća kod studenata nižih godina studija u odnosu na studente viših godina.

U skladu sa prethodno istaknutim za očekivati je da može postojati razlika u doživljaju povrede psihološkog ugovora s obzirom na dob i to na način da će mlađi studenti percipirati veću povredu psihološkog ugovora u odnosu na starije studente.

H2: Postoji statistički značajna razlika u percipiranoj povredi psihološkog ugovora s obzirom na dob i to na način da mlađi studenti percipiraju veću povredu psihološkog ugovora.

Rezultati istraživanja o uticaju spola na percepciju povrede psihološkog ugovora nisu dosljedni i uglavnom se odnose na radni kontekst. Veći broj istraživanja pokazuje da ne postoji statistički značajna razlika u percepciji povrede psihološkog ugovora u odnosu na spol (npr. Abela i Debono, 2019). Pretpostavljamo da razlika neće biti značajna ni u našem istraživanju.

H3: Ne postoji statistički značajna razlika u razini percipirane povrede psihološkog ugovora s obzirom na spol.

Istraživanje Robinson i Rousseau (1994) je potvrdilo pretpostavku da je povreda psihološkog ugovora od strane poslodavca negativno povezano sa zadovoljstvom poslom.

Iako u ovome slučaju govorimo o radnom kontekstu, negativnu povezanost između povrede psihološkog ugovora i zadovoljstva možemo očekivati i u obrazovnom kontekstu. Prema teoriji socijalne razmjene, centralno mjesto zauzima norma reciprociteta koja obavezuje obje strane u odnosu da odgovore na percipiranu akciju druge strane. Budući da ne postoji način da se osigura odgovarajući povrat za uslugu, socijalna razmjena zahtjeva postojanje povjerenja. Prema istraživanju Robinson i Rousseau (1994) povreda psihološkog ugovora narušava odnos povjerenja. Emocionalna stanja koja se javljaju kao produkt povrede psihološkog ugovora su: osjećaj izdaje, uznemirenost, ljutnja, osjećaj nepravde i nezakonite štete (Knights i Kennedy, 2005). Ovo emocionalno iskustvo kulminira u stavovima i ponašajnim reakcijama, kao što su nezadovoljstvo i smanjena predanost. Važnost povjerenja u odnosu ističe se i u obrazovnom kontekstu. Percipirana nepravda može dovesti do osjećaja razočarenja i ljutnje. Percepcija pravednosti može se posmatrati kao moderator odnosa između povrede psihološkog ugovora i negativnih organizacijskih ishoda (Robinson i Morrison, 2000). Na osnovu prethodno navedenog, možemo pretpostaviti da će povreda psihološkog ugovora narušiti odnos povjerenja što će dovesti do smanjenog zadovoljstva studijem.

H4: Postoji statistički značajna negativna povezanost između povrede psihološkog ugovora i zadovoljstva studijem.

Studentsku percepciju psihološkog ugovora najbolje objašnjava Blauova teorija socijalne razmjene (1964). Ona potvrđuje ideju da društveni odnosi obuhvaćaju i ekonomske i socijalne razmjene. Studenti daju novac, vrijeme i trud a zauzvrat mogu očekivati sticanje znanja i diplomu. Očekujemo da će studenti koji studiraju pod većim finansijskim opterećenjem (samofinansirajući i vanredni) imati veća očekivanja od fakulteta u odnosu na studente koji studiraju pod manjim finansijskim opterećenjem (redovni). Ako u neki odnos ulažemo više zauzvrat ćemo i očekivati više, ali ako očekujemo više veća je šansa da naša očekivanja ne budu ispunjena tj. da naš psihološki ugovor bude povrijeđen.

H5: Postoji statistički značajna razlika u percipiranoj povredi psihološkog ugovora s obzirom na status studiranja i to na način da studenti koji studiraju pod većim finansijskim opterećenjem (samofinansirajući i vanredni) procjenjuju povredu psihološkog ugovora većom u odnosu na studente koji studiraju pod manjim finansijskim opterećenjem (redovni).

3. METODOLOGIJA ISTRAŽIVANJA

3.1. Učesnici istraživanja

U istraživanju je učestvovalo 420 studenata Univerziteta u Sarajevu. Na upitnik je odgovorilo 427 učesnika od čega odgovor 7 učesnika nije analiziran. Razlog je jer nisu bili studenti Univerziteta u Sarajevu ili su završili studij (diplomirali). Od ukupnog broja učesnika, njih 339 je bilo ženskog spola (80.7%), te 81 muškog spola (19.3%). Dobni raspon se kreće između 18 i 40 godina, dok je prosječna dob 22,7 godina (SD= 2.9).

U tabeli 1 je prikazana struktura učesnika istraživanja prema dobi.

Tabela 1: Struktura učesnika istraživanja prema dobi

Dob	Frekvencija	Procent
18	2	0.5
19	21	5.0
20	63	15.0
21	69	16.5
22	71	16.9
23	62	14.8
24	58	13.8
25	32	7.6
26	13	3.1
27	6	1.4
28	3	0.7
29	6	1.4
30	1	0.2
31	3	0.7
32	3	0.7
33	1	0.2
34	1	0.2
35	1	0.2
38	2	0.5
40	1	0.2

U narednoj tabeli je prikazana struktura učesnika istraživanja prema nazivu fakulteta na kojem studiraju.

Tabela 2: Struktura učesnika istraživanja prema nazivu fakulteta na kojem studiraju

Naziv fakulteta	Frekvencija	Procent
Akademija likovnih umjetnosti	5	1.2
Akademija scenskih umjetnosti	0	0.0
Arhitektonski fakultet	9	2.1
Ekonomski fakultet	33	7.9
Elektrotehnički fakultet	54	12.9
Fakultet islamskih nauka	4	1.0
Fakultet političkih nauka	37	8.8
Fakultet sporta i tjelesnog odgoja	0	0.0
Fakultet za kriminalistiku, kriminologiju i sigurnosne studije	17	4.0
Fakultet za saobraćaj i komunikacije	8	1.9
Fakultet zdravstvenih studija	8	1.9
Farmaceutski fakultet	9	2.1
Filozofski fakultet	127	30.2
Građevinski fakultet	5	1.2
Mašinski fakultet	14	3.3
Medicinski fakultet	9	2.1
Muzička akademija	1	0.2
Pedagoški fakultet	13	3.1
Poljoprivredno-prehrambeni fakultet	10	2.4
Pravni fakultet	17	4.0
Prirodno-matematički fakultet	20	4.8
Stomatološki fakultet sa klinikama	9	2.1
Šumarski fakultet	6	1.4
Veterinarski fakultet	5	1.2
Ukupno	420	100.0

Od ukupnog broja učesnika, 336 (80%) ih je odgovorilo da je odabrani studij bio njihov prvi izbor, a 84 (20%) da nije.

Struktura učesnika istraživanja prema godini studija prikazana je u tabeli 3.

Tabela 3: Struktura učesnika istraživanja prema godini studija

Godina i ciklus studiranja	Frekvencija	Procent
Prva godina I ciklusa	82	19.5
Druga godina I ciklusa	79	18.8
Treća godina I ciklusa	75	17.9
Četvrta godina I ciklusa	24	5.7
Prva godina II ciklusa	59	14.0
Druga godina II ciklusa	70	16.7
Prva godina integriranog studija	1	0.2
Druga godina integriranog studija	3	0.7
Treća godina integriranog studija	3	0.7
Četvrta godina integriranog studija	3	0.7
Peta godina integriranog studija	13	3.1
Šesta godina integriranog studija	5	1.2
Ostalo: (Apsolvent I ciklus)	5 1	0.2
Ostalo: (Apsolvent II ciklus)	5 1	0.2
Ostalo: (Četvrta godina II ciklusa)	5 1	0.2
Ukupno	420	100.0

Najveći procent učesnika u istraživanju u akademskoj 2019/2020. godini je upisalo četvrti (22.1%), prvi (16.4%), drugi (16%), treći (11%), šesti (9.5%) i peti (7.6%) semestar. Zastupljenost učesnika koji su upisali druge semestre je manja od 5%. Prosječna ocjena studenata na kraju prethodnog semestra i prosječna ocjena koju su očekivali na kraju ovoga semestra nije se razlikovala. Iznosila je 7.8 (SD= 0.89). Ovi rezultati su značajni jer prikazuju u kojoj mjeri studenti imaju realna očekivanja. U slučaju da je postojalo veliko odstupanje između prosjeka ocjena iz prethodnog semestra i očekivanog prosjeka ocjena, evidentno bi bilo da studenti nemaju realna očekivanja. Također, učesnici istraživanja su izvjestili u kojoj mjeri su bili uspješni u dosadašnjem studiranju.

U tabeli koja se nalazi u nastavku teksta je prikazana struktura učesnika istraživanja prema uspješnosti u dosadašnjem studiranju.

Tabela 4: Struktura učesnika istraživanja prema uspješnosti u dosadašnjem studiranju

Uspješnost u dosadašnjem studiranju	Frekvencija	Procent
Daleko ispod prosjeka	9	2.1
Ispod prosjeka	34	8.1
Prosječna	227	54.0
Iznad prosjeka	138	32.9
Daleko iznad prosjeka	12	2.9

Kada je riječ o statusu studiranja naš uzorak čini: 242 redovnih (57.6%), 143 samofinansirajućih (34 %) i 35 vanrednih studenata (8.3%). Jedna u nizu karakteristika o kojoj su učesnici trebali izvijestiti se odnosi na pitanje njihovog ekonomskog statusa.

U narednoj tabeli je prikazana struktura učesnika istraživanja prema ekonomskom statusu.

Tabela 5: Struktura učesnika istraživanja prema ekonomskom statusu

Ekonomski status	Frekvencija	Procent
Daleko ispod prosjeka	4	1.0
Ispod prosjeka	35	8.3
Prosječan	297	70.7
Iznad prosjeka	78	18.6
Daleko iznad prosjeka	6	1.4

3.2. Instrumentarij

Za prikupljanje podataka korištena je *Skala za mjerenje zadovoljstva studijem* i *Skala za procjenu povrede psihološkog ugovora*. Također je primijenjen *Upitnik sociodemografskih obilježja*. Za *Skalu za procjenu povrede psihološkog ugovora* urađene su dvije analize i to: faktorska analiza i analiza normaliteta distribucije rezultata. Zbog preglednosti, u tekstu će biti prikazani samo ključni rezultati ovih analiza (za više informacija pogledati Prilog). Analiza normaliteta distribucije rezultata urađena je i za *Skalu za mjerenje zadovoljstva studijem*.

Na osnovnu deskriptivnih parametara skala, kao i parametara zakrivljenosti i spljoštenosti krive distribucije, možemo zaključiti da li je distribucija skala približna normalnoj distribuciji. Za uzorke veće od 300, o distribuciji se može zaključivati na osnovi vizualnog pregleda histograma i/ili apsolutnim vrijednostima zakrivljenosti (skjunis) i spljoštenosti (kurtozis), ne uzimajući u obzir z-vrijednosti. Razlog tome je pretjeran rast osjetljivost z- vrijednosti na uzorcima koji su veći od 100. Može se smatrati da distribucija nije normalna u slučaju da je apsolutna vrijednost skjunisa veća od 2 ili apsolutna vrijednost kurtozisa veća od 7 (West, Finchi Curran, 1995). Odnosno, ako je apsolutna vrijednost skjunisa manja od 2 i apsolutna vrijednost kurtozisa manja od 7, na veličini uzorka poput našeg, distribuciju možemo smatrati normalnom.

Instrumentarij je administriran u online formi. Upitnik koji je korišten u istraživanju nalazi se u prilogu.

3.2.1. Upitnik sociodemografskih karakteristika

Upitnik sociodemografskih karakteristika pripremljen u svrhu ovog istraživanja sadržavao je 16 pitanja koja se odnose na sljedeće podatke o učesnicima: naziv fakulteta na kojem učesnik studira, naziv odsjeka, godina i ciklus studiranja, spol, dob, status studiranja, ekonomski status itd. Upitnik koji je korišten za potrebe istraživanja nalazi se u prilogu. Shodno tome u ovome dijelu teksta nisu navedena sva pitanja upitnika sociodemografskih karakteristika.

3.2.1. Instrument za mjerenje povrede psihološkog ugovora

Skala za procjenu povrede psihološkog ugovora studenata (Marković, 2015) prilagođena je potrebama ovog istraživanja. Ispitana je sadržajna valjanost skale na uzorku od 10 studenata psihologije. Skala sadrži 32 čestice. Teorijski raspon skale kreće se od 0 do 5, sa sljedećim značenjem; 0 - nije primjenjivo, 1 - nimalo ne ispunjava, 2 - malo ispunjava, 3 – donekle ispunjava, 4 – prilično ispunjava i 5 - u potpunosti ispunjava. Odgovori učesnika su obrnuto kodirani u svrhu predstavljanja povrede psihološkog ugovora, a ne ispunjenja. Viši rezultat na skali označava veću procjenu povrede psihološkog ugovora.

Analizom faktorske strukture ove skale ekstrahirana su četiri faktora koji zajedno objašnjavaju 58,59% ukupne varijanse upitnika. Ukupni rezultat je formiran linearnom kombinacijom odgovora na pojedinačnim česticama.

Cronbach alpha koeficijent pouzdanosti za navedenu skalu iznosi $\alpha=0.95$. Te shodno tome možemo konstatovati da ova skala ima visoku pouzdanost i kao takva je mogla biti korištena u istraživanju. Izračunati su i Cronbach alpha koeficijenti pouzdanosti za sve pojedinačne subskale, i prikazani su u narednoj tabeli.

Tabela 6: Koeficijenti pouzdanosti tipa α –Cronbach na pojedinim subskalama Skale povrede psihološkog ugovora

Subskala	Broj čestica	α
Organizacija i realizacija nastave (F1)	12	.907
Komunikacija relevantnih informacija o nastavi, ispitima i ocjenjivanju (F2)	8	.857
Prepoznavanje i uvažavanje studenata u nastavi (F3)	6	.864
Poštivanje implicitno donešenih pravila ponašanja (F4)	3	.727

Uvidom u tabelu 6 moguće je konstatovati da su sve subskale Skale povrede psihološkog ugovora pokazale zadovoljavajuću pouzdanost, pri čemu subskala Organizacija i realizacija nastave ima najveću pouzdanost ($\alpha=.907$). Subskala Prepoznavanje i uvažavanje studenata u nastavi ($\alpha=.864$) i Prepoznavanje i uvažavanje studenata u nastavi ($\alpha=.857$) imaju također visoku pouzdanost. Jedino subskala Poštivanje implicitno donešenih pravila ponašanja ima srednju pouzdanost ($\alpha=.727$), ali koja je i dalje zadovoljavajuća.

U tabeli 7 su prikazani deskriptivni parametri skale za mjerenje povrede psihološkog ugovora. Vrijednost skjunita je manja od 2 (.738) i vrijednost kurtosisa je manja od 7 (.363), te shodno tome možemo smatrati da je distribucija rezultata normalna.

Tabela 7: Deskriptivni parametri Skale za mjerenje povrede psihološkog ugovora

	N	Min	Max	M	SD	Skjunis	Kurtozis
Organizacija i realizacija nastave	420	1.00	5.00	2.3344	.80106	.570	.015
Komunikacija relevantnih informacija o nastavi, ispitima i ocjenjivanju	420	1.00	5.00	2.2839	.80621	.707	.204
Prepoznavanje i uvažavanje studenata u nastavi	417	1.00	5.00	2.3307	.90166	.643	.095
Poštivanje implicitno donešenih pravila ponašanja	418	1.00	5.00	1.8313	.82908	1.208	1.554
Psihološki ugovor (skala)	420	1.00	5.00	2.2707	.75983	.738	.363

3.2.2. Instrument za mjerenje zadovoljstva studijem

Za mjerenje zadovoljstva studijem korištena je *Student University Satisfaction Scale (SUSS)* (Bhamani, 2013). Skala se sastoji od 36 čestica. Za potrebe pisanja ovog rada prethodno navedena skala je prevedena na bosanski jezik i njene čestice su prilagođene primjeni na našem uzorku. Skali smo dodali četiri pitanja iz upitnika “STUDENTS SATISFACITON QUESTIONNAIRE TEST VERSION May 2005” konstruisanog od strane Finnish national Board of Education.

Prevedena i jezički prilagođena skala je zatim primijenjena na 10 studenata psihologije s ciljem ispitivanja jasnoće i jezičke prilagođenosti čestica upitnika. Skalu za mjerenje zadovoljstva čini 40 čestica. Cronbach alpha koeficijent pouzdanosti za navedenu skalu iznosi $\alpha=0.96$. Shodno tome, možemo konstatovati da ova skala ima visoku pouzdanost i kao takva je mogla biti korištena u istraživanju. Teorijski raspon skale kreće se od 0 do 5, sa sljedećim značenjem: 0 – nije primjenjivo, 1 - uopšte se ne slažem, 2 –ne slažem se, 3 - niti se slažem niti se ne slažem, 4 - slažem se, 5 – u potpunosti se slažem. više vrijednosti ukazuju na veći stepen zadovoljstva. Viši rezultat na skali označava veći stepen zadovoljstva.

U tabeli 8 su prikazani deskriptivni parametri skale za mjerenje povrede psihološkog ugovora. Vrijednost skjunisa je manja od 2 (-.514) i vrijednost kurtozisa je manja od 7 (.107), te shodno tome možemo smatrati da je distribucija rezultata normalna.

Tabela 8: Deskriptivni parametri skale za mjerenje zadovoljstva studijem

	N	Min	Max	M	SD	Skjunis	Kurtozis
Zadovoljstvo studijem	420	1.00	5.00	3.5256	.70766	-.514	.107

3.3. Postupak

Prvi korak u realizaciji istraživanja bio je prijevod i prilagodba instrumentarija. *Student University Satisfaction Scale (SUSS)* (Bhamani, 2013) je sa engleskog jezika prevedena prema načelima dvostrukog prijevoda (Van de Vijver i Hambleton, 1996). *Skala za procjenu povrede psihološkog ugovora studenata* (Marković, 2015) prilagođena je potrebama ovog istraživanja. Oba instrumenta su zatim primijenjena na 10 studenata psihologije, s ciljem ispitivanja sadržajne valjanosti. Nakon što su učesnici skrenuli pažnju na greške i nejasnoće, instrument je korigovan. Instrument je primijenjen u online formi.

Prikupljanje podataka trajalo je četiri mjeseca - od juna 2020. godine do septembra iste godine. Cilj je bio prikupiti podatke prije početka nove akademske godine, jer uzorak nisu trebali činiti studenti koji su tek upisali studij. Nakon toga, primjenom SPSS-a dobiveni su sljedeći rezultati.

4. REZULTATI I DISKUSIJA

Dobiveni podaci su obrađeni u programu IBM SPSS Statistics 20. Najprije su za instrumente korištene u ovome istraživanju urađene analize i to: faktorska analiza za Skalu za mjerenje povrede psihološkog ugovora i analiza normaliteta distribucije rezultata za obje skale. Na osnovu analize normaliteta distribucije rezultata (za više informacija pogledati tabelu 7 i tabelu 8) možemo konstatovati da je distribucija normalna, te shodno tome možemo koristiti paramaterske postupke za potvrđivanje hipoteza. U nastavku teksta prikazani su dobiveni rezultati faktorske analize za Skalu za mjerenje povrede psihološkog ugovora.

4.1. Faktorska analiza (psihološki ugovor)

Jedan od preduslova za poduzimanje faktorske analize jeste utvrđivanje adekvatnosti uzorka i sfericiteta. U tu svrhu, korišten je KMO (Kaiser-Meyer-Olkinov) test koji potvrđuje adekvatnost uzorka (vrijednost =0,947), kao i Bartlett test sfericiteta koji pokazuje statističku značajnost na nivou od 1% ($p < 0,01$). Bartlettov test sfericiteta određen preko aproksimativnog hi-kvadrata iznosi 5082.133 ($df=496$; $p=.000$). Kaiser-Meyer-Olkinova mjera kreće se u intervalu od 0 do 1, pri čemu vrijednosti manje od 0,5 ukazuju na neprikladnost korelacijske matrice za faktorsku analizu, odnosno vrijednost od 0,6 se preporučuje kao najmanji iznos prihvatljiv za dobru faktorsku analizu (Tabachnick i Fidell, 2007). Shodno tome, stečeni su uslovi za poduzimanje eksplanatorne faktorske analize.

Još jedan od kriterija za provedbu faktorske analize je postojanje dovoljnog broja učesnika u odnosu na broj varijabli. Minimalo 10 ispitanika po varijabli je potrebno da bi se zadovoljio ovaj kriterij. Upitnik povrede psihološkog ugovora sastoji se od 32 varijable, a na upitnik je odgovorilo 420 učesnika. Na osnovu toga možemo zaključiti da je i ovaj kriterij ispunjen.

U tabeli 9 su prikazane korelacije svih tvrdnji sa skalom (kolona ekstrahirani). Granična vrijednost koja je korištena iznosi 0,4. Skoro sve tvrdnje koreliraju sa skalom u vrijednostima većim od granične. Izuzetak čini tvrdnja PU22 (Nastavnici su dostupni u vrijeme konsultacija) čija korelacija sa skalom iznosi 0.391. Ova vrijednost je nalazi na samoj granici i zbog toga je ostavljena u daljnoj obradi.

Tabela 9: Vrijednost komunaliteta pojedinih čestica Skale za mjerenje povrede psihološkog ugovora

Čestica	Inicijalni	Ekstrahirani
PU1- Nastavnici provode kvalitetne i dobro pripremljene vježbe.	1.000	.616
PU2- Nastavnici pružaju mogućnost izbora da li će participirati u određenim aktivnostima tokom nastave.	1.000	.455
PU3- Nastavnici potiču dvosmjernu komunikaciju na nastavi (nastavnik–student).	1.000	.416
PU4- Nastavnici koriste različite metode i tehnike u nastavi.	1.000	.550
PU5- Nastavnici studentima pružaju priliku da učestvuju u dogovoru o načinu realizacije nastave.	1.000	.493
PU6- Nastavnici pružaju jasne smjernice za rad.	1.000	.608
PU7- Nastavnici jasno i koncizno izlažu nastavni materijal.	1.000	.524
PU8- Nastavnici osiguravaju prilike tokom vježbi za postavljanje pitanja i odgovoranje na studentska pitanja i dileme.	1.000	.575
PU9- Nastavnici se pridržavaju silabusa u realizaciji nastavnog procesa.	1.000	.449
PU10- Nastavnici obezbjeđuju adekvatan materijal i literaturu za pripremu ispita i praćenje nastavnog procesa.	1.000	.568
PU11- Nastavnici pravovremeno informiraju o promjenama koje se tiču nastavnog kolegija (vježbi).	1.000	.549
PU12- Nastavnici održavaju e-mail konsultacije sa studentima.	1.000	.572
PU13- Nastavnici koriste aktuelne sadržaje iz nastavne oblasti u pripremi i realizaciji vježbi.	1.000	.562
PU14- Nastavnici su objektivni u ocjenjivanju studentskih uradaka.	1.000	.701
PU15- Nastavnici koriste kriterije ocjenjivanja koji su transparentni i jasni.	1.000	.690
PU16- Nastavnici omogućavaju uvid u ocijenjeni rad.	1.000	.554
PU17- Nastavnici pravovremeno pružaju povratne informacije o uratku na ispitu i drugim oblicima provjere znanja.	1.000	.556
PU18- Nastavnici redovno održavaju nastavu.	1.000	.708
PU19- Nastavnici poštuju vrijeme pauza predviđeno za odmor tokom nastave.	1.000	.607

PU20- Nastavnici uvažavaju izostanke s nastave sve dok su u skladu sa Pravilima studiranja.	1.000	.591
PU21- Nastavnici poštuju dogovorena pravila.	1.000	.639
PU22- Nastavnici su dostupni u vrijeme konsultacija.	1.000	.391
PU23- Nastavnici se u nastavnom procesu ponašaju u skladu sa etikom struke.	1.000	.629
PU24- Nastavnici mi pružaju mogućnost da tokom nastave mogu izraziti vlastito mišljenje bez straha od posljedica.	1.000	.621
PU25- Nastavnici stvaraju klimu za rad u učionici koja je pozitivna i poticajna.	1.000	.650
PU26- Nastavnici su spremni pružiti pomoć i podršku kada se pojave problemi u realizaciji nekog zadatka.	1.000	.655
PU27- Nastavnici imaju pravedan i korektan odnos prema svim studentima.	1.000	.650
PU28- Nastavnici imaju realna očekivanja u odnosu na vremenske zahtjeve zadatka koji studenti trebaju realizirati.	1.000	.604
PU29- Nastavnici poštuju potrebe studenta u nastavi.	1.000	.674
PU30- Nastavnici su informisani o aktuelnim trendovima i temama iz područja nastavnog kolegija.	1.000	.658
PU31- Nastavnici su pripremljeni za nastavu.	1.000	.667
PU32- Nastavnici nastoje prenijeti znanje o aplikativnoj vrijednosti sadržaja kojim se bavimo tokom nastave.	1.000	.565

Nakon što smo konstatovali da su ispunjeni uslovi za poduzimanje faktorske analize, u programu IBM SPSS Statistics 20, urađena je eksplanatorna faktorska analiza čestica Skale za mjerenje povrede psihološkog ugovora.

Eksplanatorna faktorska analiza ponudila je 5 faktora, od kojih prvi faktor objašnjava 39,961% varijance, drugi faktor 6,571%, treći 4,850%, četvrti 3,823% i peti 3,384% varijance. Ovih pet faktora objašnjavaju 58,59% ukupne varijanse upitnika. Rotirana eksplanatorna analiza pokazala je drugačiju distribuciju zasićenja faktora. Prvi faktor objašnjava 18,140% varijance, drugi 13,819%, treći 11,499%, četvrti 7,901% i peti 7,229% (za više informacija pogledati tabelu 10 koja se nalazi u prilogu).

Varimax rotacionu metodu faktora koristili smo kao najadekvatniji postupak rotacije faktora s obzirom na specifičnost uzorka i prethodno urađene testove (KMO test i Bartlett test sfericiteta). Koristeći Varimax rotacionu metodu faktora, faktorska analiza je izdvojila 5 različitih faktora.

Tabela 11 prikazuje koje tvrdnje pripadaju kojem faktoru.

Tabela 11: Matrica faktorske strukture nakon varimax rotacije faktora

Čestica	Faktor				
	1	2	3	4	5
PU1- Nastavnici provode kvalitetne i dobro pripremljene vježbe.	.735				
PU30- Nastavnici su informisani o aktuelnim trendovima i temama iz područja nastavnog kolegija.	.715				
PU8- Nastavnici osiguravaju prilike tokom vježbi za postavljanje pitanja i odgovoranje na studentska pitanja i dileme.	.687				
PU31- Nastavnici su pripremljeni za nastavu.	.666				
PU18- Nastavnici redovno održavaju nastavu.	.642			.456	
PU4- Nastavnici koriste različite metode i tehnike u nastavi.	.630				
PU25- Nastavnici stvaraju klimu za rad u učionici koja je pozitivna i poticajna.	.622		.431		
PU13- Nastavnici koriste aktuelne sadržaje iz nastavne oblasti u pripremi i realizaciji vježbi.	.583				
PU7- Nastavnici jasno i koncizno izlažu nastavni materijal.	.566				
PU32- Nastavnici nastoje prenijeti znanje o aplikativnoj vrijednosti sadržaja kojim se bavimo tokom nastave.	.557				
PU3- Nastavnici potiču dvosmjernu komunikaciju na nastavi (nastavnik–student).	.549				
PU6- Nastavnici pružaju jasne smjernice za rad.	.482				.467
PU15- Nastavnici koriste kriterije ocjenjivanja koji su transparentni i jasni.		.679	.440		
PU14- Nastavnici su objektivni u ocjenjivanju studentskih uradaka.		.679	.444		
PU17- Nastavnici pravovremeno pružaju povratne informacije o uratku na ispitu i drugim oblicima provjere znanja.		.620			
PU11- Nastavnici pravovremeno informiraju o promjenama koje se tiču nastavnog kolegija (vježbi).		.613			
PU16- Nastavnici omogućavaju uvid u ocijenjeni rad.		.601			
PU9- Nastavnici se pridržavaju silabusa u realizaciji nastavnog procesa.		.565			

PU12- Nastavnici održavaju e-mail konsultacije sa studentima.	.558		
PU10- Nastavnici obezbjeđuju adekvatan materijal i literaturu za pripremu ispita i praćenje nastavnog procesa.	.407	.496	
PU22- Nastavnici su dostupni u vrijeme konsultacija.			
PU24- Nastavnici mi pružaju mogućnost da tokom nastave mogu izraziti vlastito mišljenje bez straha od posljedica.		.658	
PU28- Nastavnici imaju realna očekivanja u odnosu na vremenske zahtjeve zadatka koji studenti trebaju realizirati.		.612	.406
PU29- Nastavnici poštuju potrebe studenta u nastavi.		.593	
PU27- Nastavnici imaju pravedan i korektan odnos prema svim studentima.	.463	.590	
PU26- Nastavnici su spremni pružiti pomoć i podršku kada se pojave problemi u realizaciji nekog zadatka.		.574	
PU23- Nastavnici se u nastavnom procesu ponašaju u skladu sa etikom struke.		.512	
PU19- Nastavnici poštuju vrijeme pauza predviđeno za odmor tokom nastave.		.723	
PU20- Nastavnici uvažavaju izostanke s nastave sve dok su u skladu sa Pravilima studiranja.		.684	
PU21- Nastavnici poštuju dogovorena pravila.	.404	.409	.484
PU2- Nastavnici pružaju mogućnost izbora da li ću participirati u određenim aktivnostima tokom nastave.			.635
PU5- Nastavnici studentima pružaju priliku da učestvuju u dogovoru o načinu realizacije nastave.			.575

U prethodnoj tabeli uočavamo da postoje tvrdnje koje zasićuju više faktora (PU18, PU25, PU6, PU15, PU14, PU10, PU28, PU27 i PU21). Pomoću refaktorizacije može se riješiti ovaj problem. Međutim, u našem slučaju refaktorizacija je doprinijela nastanku novih tvrdnji koje su opet bile zasićene sa više faktora. Na ovaj način morali bi eliminisati prevelik broj tvrdnji, što bi u konačnici ugrozilo strukturu upitnika. Shodno tome, odlučili smo da tvrdnje koje pripadaju više faktora pripišemo faktoru kojeg više zasićuju. Granična vrijednost koja je korištena iznosi 0,4. Povećanjem granične vrijednosti na 0,5 značajan broj tvrdnji nije potpadao ni pod jedan faktor, te bi na taj način također bila ugrožena struktura skale.

Faktore koji su imali više od tri tvrdnje uzimali smo u obzir, te shodno tome peti faktor nije ispunio taj kriterij i nije uzet u daljnju analizu. Prethodno smo već istakli da je korelacija tvrdnje PU22 (Nastavnici su dostupni u vrijeme konsultacija) sa skalom iznosila 0.391. Ova vrijednost se nalazi na samoj granici i zbog toga je ostavljena u daljnoj obradi. Međutim, nakon urađene faktorske analize pokazalo se da ta tvrdnja ne potpada ni pod jedan faktor.

Uvidom u tabelu 10 moguće je konstatovati da imamo četiri faktora. Navedene faktore imenovali smo na sljedeći način:

Faktor 1: **Organizacija i realizacija nastave** (čestice: PU1, PU30, PU8, PU31, PU18, PU4, PU25, PU13, PU7, PU32, PU3, PU6)

Faktor 2: **Komunikacija relevantnih informacija o nastavi, ispitima i ocjenjivanju** (čestice: PU15, PU14, PU17, PU11, PU16, PU9, PU12, PU10)

Faktor 3: **Prepoznavanje i uvažavanje studenata u nastavi** (čestice: PU24, PU28, PU29, PU27, PU26, PU23)

Faktor 4: **Poštivanje implicitno donešenih pravila ponašanja** (čestice: PU19, PU20, PU21)

4.2. Razlika u povredi psihološkog ugovora sa obzirom na godinu studija

Formirane su nove kategorije u koje su učesnici istraživanja grupisani prema godini i ciklusu studija s ciljem bolje preglednosti rezultata. Godine i ciklusi studija koji su korišteni u ovome istraživanju i unutar kojih su grupisani učesnici se nalaze u tabeli 12. Prvi ciklus studija čine prva, druga i treća godina, a drugi ciklus četvrta i peta godina.

Tabela 12: Godina studija i ciklus studiranja

Prvi ciklus studija	Drugi ciklus studija
Prva godina : (prva godina I ciklusa i prva godina integriranog studija)	Četvrta godina: (četvrta godina I ciklusa, prva godina II ciklusa i četvrta godina integriranog studija)
Druga godina: (druga godina I ciklusa i druga godina integriranog studija)	Peta godina: (druga godina II ciklusa, peta godina integriranog studija, šesta godina integriranog studija, ostalo: apsolvent I ciklus , ostalo: apsolvent II ciklus i ostalo: četvrta godina II ciklusa)
Treća godina: (treća godina I ciklusa i treća godina integriranog studija)	

U tabeli 13 je prikazana struktura učesnika istraživanja prema godini studija s obzirom na nove kategorije koje su formirane.

Tabela 13: Struktura učesnika istraživanja prema godini studija

Godina studija	Frekvencija	Procent
Prva godina	83	19.8%
Druga godina	82	19.5%
Treća godina	78	18.6%
Četvrta godina	86	20.5%
Peta godina	91	21.7%

U narednoj tabeli su prikazani osnovni deskriptivni pokazatelji razine povrede psihološkog ugovora u odnosu na godinu studija.

Tabela 14: Deskriptivni pokazatelji razine povrede psihološkog ugovora u odnosu na godinu studija.

Godina studija	N	M	SD	SE	Min	Max
Prva godina	83	2.0743	.67366	.07394	1.10	4.42
Druga godina	82	2.1999	.73499	.08117	1.00	4.17
Treća godina	78	2.4549	.87184	.09872	1.11	5.00
Četvrta godina	86	2.2099	.71976	.07761	1.00	4.56
Peta godina	91	2.4130	.74499	.07810	1.11	4.40
Ukupno	420	2.2707	.75983	.03708	1.00	5.00

Za utvrđivanje postojanja razlike u procjeni razine povrede psihološkog ugovora sa obzirom na godinu studija koristili smo analizu varijance kao parametrijski inferencijalni test, uz dodatni post hoc test.

U tabeli koja se nalazi u nastavku teksta prikazani su rezultati dobiveni analizom varijanse. Analiza varijanse (ANOVA) je pokazala da postoji statistički značajna razlika u razini povrede psihološkog ugovora u ovisnosti od godine studija. $F(4) = 3,742, p = 0,005 ; p < 0,0$.

Tabela 15: Razlika u razini povrede psihološkog ugovora u ovisnosti od godine studija

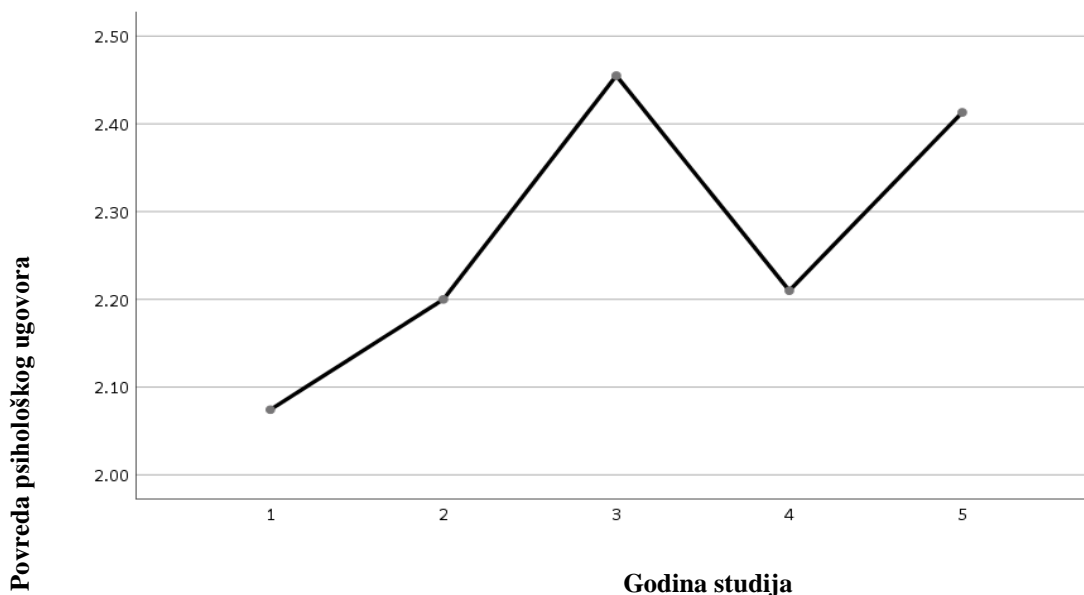
		Suma kvadrata	df	Aritmetička sredina kvadrata	F	p
Psihološki ugovor	Između grupa	8.422	4	2.106	3.742	.005
	Unutar grupa	233.482	415	.563		
	Ukupno	241.904	419			

Analiza varijance je pokazala da postoji statistički značajna razlika u razini povrede psihološkog ugovora u ovisnosti od godine studija, ali ista ne ukazuje između kojih konkretno godina studija ta razlika postoji. Da bismo to utvrdili, poduzeli smo dodatni post hoc Tukey HSD test, a koji je ukazao da statistički značajna razlika postoji između prve godine u odnosu na treću i petu godinu.

- Prve godine i Treće godine ($p=0,012$; $p<0,05$)
- Prve godine i Pete godina ($p=0,026$; $p<0,001$)

Između ostalih godina studija nije utvrđeno postojanje statistički značajnih razlika. U prilogu se nalazi tabelarni prikaz rezultata dodatnog post hoc Tukey HSD testa (tabela 16) .

U nastavku teksta nalazi se grafički prikaz povezanosti između povrede psihološkog ugovora i godine studija.

Grafik 1: povezanost između povrede psihološkog ugovora i godine studija

4.3. Razlika u povredi psihološkog ugovora sa obzirom na ciklus studija

U tabeli 17 je prikazana struktura učesnika istraživanja prema ciklusu studija s obzirom na nove kategorije koje su formirane.

Tabela 17: Struktura učesnika istraživanja prema ciklusu studija

Ciklus studija	Frekvencija	Procent
Prvi ciklus	243	57.9%
Drugi ciklus	177	42.1%

U narednoj tabeli su prikazani osnovni deskriptivni pokazatelji razine povrede psihološkog ugovora u odnosu na ciklus studija.

Tabela 18: Deskriptivni pokazatelji razine povrede psihološkog ugovora u odnosu na ciklus studija

Ciklus studija	N	M	SD	SE	Min	Max
Prvi	243	2.2388	.77543	.04974	1.00	5.00
Drugi	177	2.3143	.73782	.05546	1.00	4.56
Ukupno	420	2.2707	.75983	.03708	1.00	5.00

Za utvrđivanje postojanja razlike u procjeni razine povrede psihološkog ugovora sa obzirom na ciklus studija koristili smo analizu varijance kao parametrijski inferencijalni test.

U tabeli koja se nalazi u nastavku teksta prikazani su rezultati dobiveni analizom varijanse. Analiza varijanse (ANOVA) je pokazala da ne postoji statistički značajna razlika u razini povrede psihološkog ugovora s obzirom na ciklus studija.

Tabela 19: Razlika u razini povrede psihološkog ugovora u ovisnosti od ciklusa studija

		Suma kvadrata	df	Aritmetička sredina kvadrata	F	p
Psihološki ugovor	Između grupa	.583	1	.583	1.011	.315
	Unutar grupa	241.321	418	.577		
	Ukupan	241.904	419			

Rezultati su pokazali da postoji statistički značajna razlika u razini povrede psihološkog ugovora u ovisnosti od godine studija, ali ona nije u predviđenom smjeru. Razlika se pokazala značajnom između studenata prve godine u odnosu na treću i petu godinu i to na način da su studenti prve godine percipirali najmanju povredu psihološkog ugovora. Dobiveni rezultati nisu u skladu sa našom prvom hipotezom.

H1: Procjena razine povrede psihološkog ugovora je statistički značajno veća kod studenata nižih godina studija u odnosu na studente viših godina.

Shodno prethodno navedenom možemo reći da ova hipoteza nije potvrđena. Razlog zbog kojeg smo dobili ovakve rezultate može biti sam uzorak i grupisanje učesnika istraživanja prema godini i ciklusu studija. Kada govorimo o godini i ciklusu studija, fakulteti koji pripadaju Univerzitetu u Sarajevu razlikuju se u načinu na koji su organizovali nastavu, te smo shodno tome učesnike grupisali prema godini i ciklusu studija u kategorije za koje smo smatrali da su odgovarajuće. Nije bilo moguće studente grupisati u kategoriju nižih i viših godina studija jer ne postoji striktna granica u godini studija nakon koje možemo reći da završavaju niže a počinju više godine studija. Jedan od načina na koji smo pokušali riješiti ovaj problem bio je podjelom na dva ciklusa. Studenti nižih godina pripadali su prvom ciklusu, a studenti viših godina drugom ciklusu, međutim razlika u procjeni povrede psihološkog ugovora nije se pokazala ni u ovome slučaju značajnom.

4.4. Razlika u povredi psihološkog ugovora sa obzirom na dob

S obzirom na to da ne postoji značajan varijabilitet u dobi učesnika, učesnike nismo mogli grupisati u smislene dobne skupine, te sukladno tome nismo mogli ni testirati da li postoje značajne razlike u razini povrede psihološkog ugovora u odnosu na dobnu skupinu. Stoga smo radije poduzeli korelacioni test kako bismo vidjeli da li postoji povezanost između dobi učesnika i razine povrede psihološkog ugovora. Nije utvrđena značajna veza između dobi i nivoa povrede psihološkog ugovora.

Pearsonov koeficijent korelacije se nije pokazao statistički značajnim ($r = .095$, $p = .052$) između dobi i nivoa povrede psihološkog ugovora. Tabela 20 (nalazi se u prilogu) prikazuje korelacije između dobi i razine povrede psihološkog ugovora.

Shodno prethodno navedenom možemo konstatovati da je nije potvrđena hipotezu po kojoj postoji statistički značajna razlika u percipiranoj povredi psihološkog ugovora s obzirom na dob i to na način da mlađi studenti percipiraju veću povredu psihološkog ugovora.

Raspon dobi učesnika u našem istraživanju kreće se između 18 i 40 godina, najveći postotak učesnika istraživanja ima od 20 do 24 godine (za više informacija pogledati tabelu 1). U istraživanjima psihološkog ugovora radnika raspon dobi je mnogo veći u odnosu na studente. Dobi raspon ispitanika u istraživanju Bellou (2009) je od 18 do 64 godina. U gore navedenom istraživanju pokazano je da postoji razlika u sadržaju psihološkog ugovora i percepciji povrede psihološkog ugovora između pripadnika različitih generacija. U ovome slučaju oni su grupisali ispitanike u tri kategorije u zavisnosti od njihove dobi. U našem istraživanju populacija od interesa su studenti i raspon dobi ispitanika nije veliki. S obzirom na to, učesnike nismo mogli grupisati u smislene dobne skupine i zbog tog razloga smo mogli dobiti ovakve rezultate.

4.5. Razlika u povredi psihološkog ugovora sa obzirom na spol

Tabela u nastavku teksta prikazuje osnovne deskriptivne parametre povrede psihološkog ugovora u odnosu na spol učesnika.

Tabela 21: Deskriptivni parametri povrede psihološkog ugovora u odnosu na spol učesnika

Spol	N	M	SD	SE	Min	Max
Muški	81	2.2682	.75606	.08401	1.00	5.00
Ženski	339	2.2712	.76184	.04138	1.00	4.56
Ukupno	420	2.2707	.75983	.03708	1.00	5.00

U tabeli 22 su prikazani rezultati dobiveni analizom varijanse. Analiza varijanse (ANOVA) je pokazala da ne postoji statistički značajna razlika u razini povrede psihološkog ugovora u odnosu na spol.

Tabela 22: Razlika u razini povrede psihološkog ugovora u ovisnosti od spola

		Suma kvadrata	df	Arifmetička sredina kvadrata	F	p
Psihološki ugovor	Između grupa	.001	1	.001	.001	.974
	Unutar grupa	241.904	418	.579		
	Ukupno	241.904	419			

Na osnovu prethodno prikazanih rezultata, možemo potvrditi hipotezu po kojoj ne postoji statistički značajna razlika u razini percipirane povrede psihološkog ugovora s obzirom na spol.

Važno je naglasiti da, iako je naša hipoteza potvrđena, zastupljenost žena (339) i muškaraca (81) nije jednaka, te shodno tome uzorak nije reprezentativan. U sljedećim istraživanjima bilo bi poželjno da učesnici budu jedanko zastupljeni po spolu.

4.6. Povezanost između povrede psihološkog ugovora i zadovoljstva studijem

U četvrtoj hipotezi pretpostavili smo da postoji statistički značajna negativna povezanost između povrede psihološkog ugovora i zadovoljstva studijem. Pearsonovim korelacionim koeficijentom utvrđene su značajne visoko negativne korelacije između zadovoljstva studijem i razine povrede psihološkog ugovora ($r=-0,79$; $p=0,000$; $p<0,001$). Također, utvrđeno je postojanje značajne negativne povezanosti i između pojedinačnih skala povrede psihološkog ugovora i zadovoljstva studija.

Tabela 23 (koja se nalazi u prilogu) prikazuje korelacije između zadovoljstva studijem i razine povrede psihološkog ugovora.

Rezultati su pokazali da je povreda psihološkog ugovora negativno povezana sa zadovoljstvom studijem. Postoje dva potencijalna objašnjenja prema Robinsonu i Rousseau (1994) za povećano nezadovoljstvo zaposlenika u situacijama kada postoji povreda psihološkog ugovora. Prvo, postoji neslaganje između onoga što se očekivalo i onoga što je primljeno - glavni izvor nezadovoljstva. Drugo, ono što je poslodavac obećao, ali nije pružio, često su oni aspekti rada koji su važni za zadovoljstvo poslom. Pretpostavljamo da na isti način možemo objasniti povećano nezadovoljstvo studenata u situacijama kada je povređen njihov psihološki ugovor. Disbalans između onoga što je student dobio i onoga što je očekivao može uticati na nezadovoljstvo zbog sljedećeg razloga.

Centralno mjesto u teoriji socijalne razmjene zauzima norma reciprociteta koja obavezuje obje strane u odnosu da odgovore na percipiranu akciju druge strane. S obzirom da ne postoji način da se osigura odgovarajući povrat za uslugu, socijalna razmjena zahtijeva postojanje povjerenja. Robinson i Rousseau (1994) navode da povreda psihološkog ugovora narušava odnos povjerenja. Veće zadovoljstvo, privrženost organizaciji, produktivnost i inovativnost neki su od ishoda koji se dovode u vezu s visokom razinom povjerenja u organizaciji (Marković, 2020) Shodno prethodno navedenom, možemo pretpostaviti da će povreda psihološkog ugovora narušiti odnos povjerenja što će dovesti do smanjenog zadovoljstva studijem.

4.7. Razlika u povredi psihološkog ugovora sa obzirom na status studiranja

Tabela 24 prikazuje osnovne deskriptivne parametre povrede psihološkog ugovora u odnosu na status studiranja.

Tabela 24: Deskriptivni pokazatelji razine povrede psihološkog ugovora u odnosu na status studiranja.

Status studiranja (finansijsko opterećenje)	N	M	SD	SE	Min	Max
redovni studij	242	2.1796	.71074	.04569	1.00	5.00
samofinansirajući ili vanredni studij	178	2.3944	.80757	.06053	1.00	4.56
Ukupno	420	2.2707	.75983	.03708	1.00	5.00

U tabeli koja se nalazi u nastavku teksta prikazani su rezultati dobiveni analizom varijanse. Analiza varijance je pokazala da postoji statistički značajna razlika u percepciji povrede psihološkog ugovora u ovisnosti od statusa studiranja. $F(1) = 8,337, p = 0,004; p < 0,0$.

Tabela 25: Razlika u razini povrede psihološkog ugovora u ovisnosti od statusa studiranja

		Suma kvadrata	df	Arifmetička sredina kvadrata	F	p
Psihološki ugovor	Između grupa	4.730	1	4.730	8.337	.004
	Unutar grupa	237.174	418	.567		
	Ukupno	241.904	419			

Rezultati su potvrdili hipotezu u kojoj smo pretpostavili da će postojati statistički značajna razlika u percipiranoj povredi psihološkog ugovora s obzirom na status studiranja i to na način da studenti koji studiraju pod većim finansijskim opterećenjem (samofinansirajući i vanredni) procjenjuju povredu psihološkog ugovora većom u odnosu na studente koji studiraju pod manjim finansijskim opterećenjem (redovni). Veća ulaganja donose i veća očekivanja.

Studenti koji su finansijski više uložili u studiranje smatrat će da ih više sljeduje, ali u praksi dobit će istu uslugu kao i studenti koji su manje uložili. Shodno tome, očekivano je da će biti više nezadovoljni studijem.

Psihološki ugovori su subjektivni i svaka osoba na svoj način percipira obećano. To je jedan od razloga zbog kojeg dolazi do njegove povrede. Iz tog razloga u okviru našeg rada ispitali smo da li ipak postoji povezanost između pojedinih sociodemografskih obilježja studenata i percipirane razine povrede njihovog psihološkog ugovora (spol, dob, godina studija i status studiranja). Na osnovu dobivenih rezultata možemo konstatovati da postoji povezanosti između statusa studiranja i procjene razine povrede psihološkog ugovora. Samofinansirajući i vanredni studenti ($M= 2.3944$) procjenjuju da je njihov psihološki ugovor u većoj mjeri povređen u odnosu na redovne studente ($M = 2.1796$).

4.8. Kvalitativna analiza odgovora o relevantnim informacijama potrebnim za lakšu prilagodbu studiju

U tabeli 26 je prikazana struktura učesnika istraživanja prema odgovoru o relevantnim informacijama potrebnim za lakšu prilagodbu studiju.

Tabela 26: Struktura učesnika istraživanja prema odgovoru o relevantnim informacijama potrebnim za lakšu prilagodbu studiju

Da li ste u prvim sedmicama nakon upisa studija dobili sve relevantne informacije koje su Vam bile potrebne da bi se lakše prilagodili na studij?	Frekvencija	Procent
Da	215	51.2%
Ne	205	48.8%

Studenti koji su odgovorili potvrdno na pitanje: “Da li ste u prvim sedmicama nakon upisa studija dobili sve relevantne informacije koje su Vam bile potrebne da bi se lakše prilagodili na studij?” naveli su sljedeće informacije kao najkorisnije: informacije o datumima ispita i načinu bodovanja, o načinu realiziranja nastave, nastavnom planu i programu, o konsultacijama sa nastavnicima, o dostupnosti materijala za studiranje, o funkcionisanju e-nastave, o obavezama studenata, o načinu korištenja ISSS-a, o načinu rada studentske službe, čitaonice i biblioteke i generalne informacije vezane za akademsku godinu. Informacije o mjestu i vremenu održavanja predavanja i vježbi također su bile značajne. Neki studenti navode važnost mentora koji su na početku studija pomogli u procesu prilagodbe i pružili relevantne informacije. Također, dio studenata ističe i efikasnost dokumenta u kojem su sadržane najvažnije informacije o studiju.

Učesnici istraživanja koji su negativno odgovorili na prethodno pitanje smatraju da studenti prve godine na fakultetu trebaju biti informisani o koliziji, prebacivanju predmeta, o pravima koja imaju kao studenti, značenju uslovnih predmeta, ects bodova, prijavljivanju ispita i načinu upisivanja ocjena. Smatraju da bi im od koristi bile informacije o lokaciji objekata u i oko kampusa/fakulteta i rasporedu kabineta na fakultetu. Važno je za studente koji su tek upisali studij da dobiju bolje pojašnjenje rasporeda ako studiraju dvopredmetni studij i da dobiju detaljnije informacije o svakom smjeru na fakultetima na kojim postoji takva podjela. Od koristi bi im također bile i informacije vezane za način komuniciranja sa profesorom/asistentom, te način ovjeravanja semestra i popunjavanja indeksa.

5. ZAVRŠNA DISKUSIJA I PRAKTIČNE IMPLIKACIJE ISTRAŽIVANJA

Očekivanja koja studenti imaju danas razlikuju od očekivanja iz prošlosti. Promjene u kontekstu visokog obrazovanja potaknule su studentska očekivanja na višu razinu od programa nastave i učenja. Mnoge obrazovne institucije danas studente posmatraju kao kupce, dok su studenti sve više svjesni svojih prava i mogućnosti koje dobivaju kao potrošači. James (2002) sugerira da snažan marketing na univerzitetu može povećati očekivanja studenata. Također, visoko selektivni procesi upisa mogu također uticati na očekivanja studenta o kvaliteti ustanove, ili čak o kvaliteti samog studenta. Konačno, James (2002) navodi da početna iskustva studenta u prvih nekoliko sedmica po dolasku na fakultet mogu biti izuzetno važna za stvaranje očekivanja od budućnosti. Ako su očekivanja nerealna veća šansa je da ne budu ispunjena.

Povreda psihološkog ugovora odnosi se na percepciju studenta da fakultet nije ispoštovao svoj dio ugovora, odnosno da od njega nije dobio ono što je zaslužio s obzirom na uloženi trud i vrijeme. Ukratko, fakultet nije ispunio očekivanja studenta. Možemo zaključiti da je od velikog značaja da psihološki ugovor bude ispunjen i da ne dođe do njegove povrede. Ako studenti percipiraju da je došlo do povrede psihološkog ugovora, štetne posljedice neizbježno slijede jer se oni osjećaju manje obaveznim ispuniti svoje obaveze. Ispitivanje ovog koncepta je veoma važno jer se psihološki ugovor prepoznaje kao bitan prediktor zadržavanja studenata u visokom obrazovanju (Charlton, Barrow i Hornby-Atkinson, 2007, prema Pietersen, 2014). Na temelju njihovih očekivanja moguće je predvidjeti hoće li se studenti zadržati na fakultetu ili neće.

Visoko obrazovanje danas je postalo veoma komercijalizirano (Bok, 2003, prema Marković, 2015). Postepeno se mijenja uloga studenata i sve više liči na ulogu klijenta. Mnoge obrazovne institucije počele su se smatrati subjektima kojima upravljaju klijenti, ili ono što Korzynski (2002) naziva „birokracija orijentisana na kupca“. Mnogi univerziteti danas rade u mnogo većem konkurentskom kontekstu nego prije. Ako studente posmatramo kao kupce tj. potrošače obrazovne usluge, vanredni i samofinansirajući studenti najviše finansijski ulažu u studij. Zadržavanje ovih studenata na fakultetu je veliki izazov. Rezultati naše studije govore u prilog tome da će najviše „problema“ fakultet imati upravo sa njima, jer oni češće percipiraju povredu psihološkog ugovora, a veća povreda psihološkog ugovora povezana je sa većim nezadovoljstvom.

Nezadovoljstvo studijem može imati mnogobrojne negativne efekte za fakultet- može djelovati na slabiju kvalitetu studiranja, veće napuštanje studija itd. Privlačenje i zadržavanje studenata na fakultetu važno je iz više razloga. Fokus ćemo staviti na napredak i razvoj društva. Zbog sve bržih naučnih, društvenih i tehnoloških promjena, obrazovni sistem svih zemalja nastoji da se poboljša i prilagodi novim zahtjevima. U suvremenim društvima razvoj društva se mjeri kvalitetom života njihovih građana. (Šundalić i Mičić, 2005). Iz tog razloga za razvijene zemlje se smatraju one koje mogu zadovoljiti većinu potreba svojih građana. To nisu nužno zemlje u kojima je visok nacionalni dohodak. Šundalić i Mičić (2005) navode da se kvaliteta življenja definiše kao zadovoljavanje svih univerzalnih, a ne samo egzistencijalnih potreba. Obrazovanje djeluje na poboljšanja kvalitete življenja, posredno i neposredno. Uz pomoć obrazovanja pojedinci se osposobljavaju za uspješno obavljanje glavnih životnih uloga kojima se zadovoljavaju egzistencijalne i socijalne potrebe. To ujedno djeluje na razvoj društva.

Neposredni uticaj obrazovanja na kvalitetu života očituje se u razvoju osobnosti pojedinca samim procesom učenja uz pomoć kojeg se razvijaju njegovi potencijali.” Obrazovanje je, stoga, ne samo sredstvo društvenog razvoja nego je i sredstvo osobnog razvoja. Obrazovanje je, dakle, vrijednost samo po sebi.” (Šundalić i Mičić, 2005, str. 125). Veza između studenata i obrazovanja je neraskidiva. Jedani bez drugih ne postoje, te shodno tome, društvo bez mladih spremnih da uče nema perspektivu za razvoj. Društvo iz kojeg odlaze mladi je društvo koje će neminovno propasti. Stoga je veoma važno zadržati mlade u ovoj zemlji.

Dio obrazovnog sistema čine i nastavnici. Zadovoljstvo nastavnika je tema koju ne smijemo zapostaviti. Psihološki ugovor ne posjeduju samo studenti već i nastavnici te njegovo ispunjenje je veoma važno. Rezultati našeg istraživanja su dokazali povezanost između povrede psihološkog ugovora i zadovoljstva studenata. Možemo pretpostaviti da će povreda psihološkog ugovora kod nastavnika također biti povezana sa zadovoljstvom. Zadovoljstvo pozitivno utiče na nastavnika kao pojedinca al i na obrazovni sistem. Shann (1998) navodi da je zadovoljstvo nastavnika prediktor zadržavanja nastavnika i odrednica njegove predanosti radu. Nastavnici koji su predani poslu koji obavljaju, rade ga kvalitetnije i shodno tome veća je šansa da će ih student percipirati kao kompetentne za taj posao. Marzo i sar. (2005) su pokazali da stručnost nastavnika ima najveći uticaj na zadovoljstvo studenata.

Također, nastavnici koji su predani poslu koji obavljaju u većoj mjeri će ispunjavati očekivanja studenata, što nas dovodi do pretpostavke da je zadovoljstvo nastavnika povezano sa ispunjenjem psihološkog ugovora studenata.

„Zdravi“ psihološki ugovori su oni u kojima postoji ravnoteža (tj. postoji pravedna razmjena obaveza), u kojem postoji uzajamnost (tj. postoji saglasnost oko uslova “posla”) i u kojima su ispunjene dogovorene obaveze (tj. ugovor nije prekršen ni od jedne strane) (Clinton,2011). Rezultati istraživanja su pokazali da zdrav (pozitivan) psihološki ugovor povećava zadovoljstvo i angažman (Zhao, Wayne, Glibkowski i Bravo, 2007, prema Clinton, 2011). Kao što možemo i pretpostaviti, teško je u praksi stvoriti pozitivan psihološki ugovor. Često ne postoji ravnoteža, uzajamnost ili jednostavno dogovorene obaveze nisu ispunjene. Ovaj odnos je više implicitan nego eksplicitan, te zbog toga vjerovatno nastale povrede ugovora neće biti prepoznate od strane koja ih je prouzrokovala.

Važno je ustanoviti sadržaj psihološkog ugovora studenata kako bi prevenirali njegovu povredu. Kako navodi Clinton (2011) da bi se upravljalo studentskim i nastavničkim očekivanjima, psihološki ugovor se može formalno razviti kroz niz dogovorenih obećanja i obaveza tokom dizajnirane vježbe u učionici. Jasno i zajedničko razumijevanje onoga što svaka obaveza zapravo podrazumijeva je od suštinskog značaja za osiguravanje uzajamnosti u psihološkom ugovoru (Clinton, 2011). Pošto se očekivanja i obaveze razmatraju i dogovaraju u učionici, postignuti dogovor bi, u teoriji, trebao biti poznat svima. Da bi se osiguralo da obje strane ispune svoju stranu sporazuma, važno je da su od samog početka postavljene obaveze realno ostvarive. Razgovor o uzajamnim očekivanjima treba započeti već na uvodnom predavanju s ciljem da se prevenira povreda psihološkog ugovora i razvije povjerenje u odnosu.

U našem istraživanju studenti su naveli informacije koje su im bile ili bi im bile od najveće pomoći u procesu prilagodbe studiju. Potrebno je da fakultet pruži ove informacije novim studentima na vrijeme i na taj način im olakša proces prilagode u novi kontekst. Važno je prevenirati nastanak povrede psihološkog ugovora, a tim i stvaranje negativnih stavova prema studiju. Za razvoj psihološkog ugovora studenata veliki značaj ima aktivna uloga fakulteta u anticipatornoj i ranoj socijalizacijskoj fazi razvoja.

U anticipatornoj socijalizacijskoj fazi u razvoju psihološkog ugovora važno je obratiti posebnu pažnju na problem upisa studenata na fakultet. Važno je prikazati fakultet na realan način tako da studenti ne bi imali prevelika očekivanja koja neće biti realizovana. U ranoj socijalizacijskoj fazi u razvoju psihološkog ugovora uloga fakulteta je da pomogne studentima u procesu prilagodbe i upravo je davanje relevantnih informacija o studiju jedan od načina na koji fakultet može najefikasnije pomoći novim studentima. Početak studija za većinu brucoša je težak period, tokom kojeg doživljavaju promjene u međuljudskim i društvenim prilagodbama, akademske i karijerne probleme, kao i lične promjene (Bishop, Gallagher i Cohen, 2000). Prilikom polaska na fakultet mnogi studenti informacije o studiju dobivaju kroz tradicionalne orijentacijske programe. Orijehtacija je jednokratni program na nivou kohorte u kojem se svi studenti tretiraju na isti način. Sa druge strane “ukrcavanje” (engl. onboarding) je kontinuirano, individualizirano putovanje koje završava kada se student uspješno integrira u zajednicu. Kako bi se novi studenti što prije prilagodili novom kontekstu (fakultetu) važno je organizirati onboarding proces kojim bi na detaljan ali razumljiv način studente upoznao sa studiranjem, studijskim obavezama, radom fakulteta, drugim studentima itd. Smatramo da novi pristup (onboarding) ima mnogobrojne prednosti, te shodno tome sugerišemo da fakulteti ovaj pristup primjene u praksi.

6. ZAKLJUČAK

Cilj ovog rada bio je utvrditi odnos između percipirane povrede psihološkog ugovora studenata Univerziteta u Sarajevu i njihovog zadovoljstva studijem. Rezultati su potvrdili postojanje negativne veze između povrede psihološkog ugovora i zadovoljstva studijem. Studenti koji percipiraju veću povredu psihološkog ugovora su manje zadovoljni studijem. Mnogobrojni su negativni efekti koje nezadovoljstvo ima na fakultet. Iz tog razloga je od velikog značaja da se prevenira povreda psihološkog ugovora. Subjektivnost psihološkog ugovora jedna je od njegovih ključnih karakteristika. Iako svaki pojedinac na svoj način percipira povredu psihološkog ugovora, nastojali smo da pronađemo poveznicu preko sociodemografskih obilježja učesnika istraživanja. Zanimao nas je uticaj spola, dobi, godine studija i finansijskog opterećenja studenata na percepciju povrede psihološkog ugovora. Uticaj spola, dobi i godine studija nisu se pokazali značajnim. Finansijsko opterećenje je značajno uticalo na percepciju povrede psihološkog ugovora i to na način da studenti koji studiraju pod većim finansijskim opterećenjem (samofinansirajući i vanredni) percipiraju veću povredu psihološkog ugovora u odnosu na studente koji studiraju pod manjim finansijskim opterećenjem (redovni).

Na osnovu prethodno napisanog možemo zaključiti da je važno više istraživati psihološki ugovor u obrazovnom kontekstu. Kvalitetan obrazovni sistem značajan je za cijelu društvenu zajednicu. Veliki broj prethodnih istraživanja fokusiran je na istraživanje psihološkog ugovora u radnom kontekstu. Ne smijemo zanemariti činjenicu da su radnici u velikoj mjeri bivši studenti i ono što donose u radni kontekst je između ostalog produkt iskustva stečenog tokom studija. Iz tog razloga važno je studentima obezbijediti obrazovanje uz pomoć kojeg će se razviti njihov puni potencijal.

7. LITERATURA

- Abela, F., & Debono, M. (2019). The relationship between psychological contract breach and job-related attitudes within a manufacturing plant. *SAGE Open*, 9(1), 2158244018822179.
- Albarracín, D., Johnson, B. T., Zanna, M. P., & Kumkale, G. T. (2005). Attitudes: Introduction and scope. *The handbook of attitudes*, 3-19.
- Aleksić, A., i Rudman, M. (2010). Organizacijska socijalizacija-ključne perspektive i pristupi. *Zbornik Ekonomskog fakulteta u Zagrebu*, 8(1), 241-249.
- Arbib, M. A. (1992). Schema theory. *The Encyclopedia of Artificial Intelligence*, 2, 1427-1443.
- Arena, M., Arnaboldi, M., & Azzone, G. (2010). Student perceptions and central administrative services: the case of higher education in Italy. *Studies in Higher Education*, 35(8), 941-959.
- Aronson, E., Wilson, T. D., Akert, R. M., Franc, R., Kamenov, Ž., Šakić, M., & Šakić, V. (2005). *Socijalna psihologija*. Mate.
- Ballou, N. S. (2013). The effects of psychological contract breach on job outcomes, San Jose State University. *Master Thesis*.
- Bishop, J. B., Gallagher, R. P., & Cohen, D. (2000). College students' problems: Status, trends, and research.
- Blackmore, J. (2009). Academic pedagogies, quality logics and performative universities: Evaluating teaching and what students want. *Studies in higher education*, 34(8), 857-872.
- Butt, B. Z., & Rehman, K. (2010). A study examining the students satisfaction in higher education. *Procedia-Social and Behavioral Sciences*, 2(2), 5446-5450.
- Blau, P. M. (1964). *Exchange and power in social life*. New York: Wiley.
- Brahm, T., & Jenert, T. (2015). On the assessment of attitudes towards studying—development and validation of a questionnaire. *Learning and Individual Differences*, 43, 233-242.
- Clinton, M. (2011). Managing students' and teachers' expectations of Higher povred Education: A psychological contract approach. *Higher Education Research Network Journal*, 23
- Coates, H. (2005). The value of student engagement for higher education quality assurance. *Quality in higher education*, 11(1), 25-36.

- Conway, N., & Briner, R. B. (2005). *Understanding psychological contracts at work: A critical evaluation of theory and research*. Oxford University Press.
- Coyle-Shapiro, J. A., & Parzefall, M. (2008). Psychological contracts. *The SAGE handbook of organizational behavior, 1*, 17-34.
- Cullinane, N., & Dundon, T. (2006). The psychological contract: A critical review. *International Journal of Management Reviews, 8*(2), 113-129.
- Čivljak, P. (2016). Osobine ličnosti kao prediktori prekršaja psihološkog ugovora.
- Dadi, V. (2012). Promises, Expectations, and Obligations-Which Terms Best Constitute the Psychological Contract. *International Journal of Business and social science, 3*(19), 88-100.
- Darlaston-Jones, D., Pike, L., Cohen, L., Young, A., Haunold, S., & Drew, N. (2003). Are they being served? Student expectations of higher education. *Issues in Educational Research, 13*(1), 31-52.
- Dautbegović, A. (2016). „Psihosocijalni faktori kao determinante prilagodbe studenata na studij “ *Doktorska disertacija. Filozofski fakultet u Sarajevu, Odsjek za psihologiju*.
- Delaney, A. M. (2004). Ideas to enhance higher education's impact on graduates' lives; alumni recommendations. *Tertiary Education and Management, 10*(2), 89-105.
- Dziuban, C., Moskal, P., Thompson, J., Kramer, L., DeCantis, G., i Hermsdorfer, A. (2015). Student Satisfaction with Online Learning: Is It a Psychological Contract?. *Online Learning, 19*(2), n2.
- Fazio, R. H. (2007). Attitudes as object–evaluation associations of varying strength. *Social cognition, 25*(5), 603-637.
- Ghosh, A. K., Whipple, T. W., & Bryan, G. A. (2001). Student trust and its antecedents in higher education. *The Journal of Higher Education, 72*(3), 322-340.
- Gouldner, A. W. (1960). The norm of reciprocity: A preliminary statement. *American sociological review, 161-178*.
- Hameed, A., & Amjad, S. (2011). Students' satisfaction in higher learning institutions: a case study of COMSATS Abbottabad, Pakistan. *Iranian Journal of Management Studies, 4*(1), 63-77.
- Hartman, D. E., & Schmidt, S. L. (1995). Understanding student/alumni satisfaction from a consumer's perspective: The effects of institutional performance and program outcomes. *Research in Higher Education, 36*(2), 197-217.

- Hussain, N., & Bhamani, S. (2012). Development of the student university satisfaction scale: reliability and validity. *Interdisciplinary Journal of Contemporary Research in Business*, 4(3), 332-341.
- James, R. (2002) Responding to Student Expectations. OECD Publishing, France.
- Knights, J. A., & Kennedy, B. J. (2005). Psychological contract violation: Impacts on job satisfaction and organizational commitment among Australian senior public servants. *Applied HRM Research*, 10(2), 57-72.
- Konovsky, M. A., & Pugh, S. D. (1994). Citizenship behavior and social exchange. *Academy of management journal*, 37(3), 656-669.
- Koskina, A. (2013). What does the student psychological contract mean? Evidence from a UK business school. *Studies in Higher Education*, 38(7), 1020-1036.
- Kuh, G. D., Kinzie, J. L., Buckley, J. A., Bridges, B. K., & Hayek, J. C. (2006). *What matters to student success: A review of the literature* (Vol. 8). Washington, DC: National Postsecondary Education Cooperative.
- Kuh, G. D. (1995). Cultivating “high-stakes” student culture research. *Research in higher education*, 36(5), 563-576.
- Lemut, I. (2012). *Stavovi i promjena stava* (Doctoral dissertation, Josip Juraj Strossmayer University of Osijek. Faculty of Humanities and Social Sciences.).
- Levinson, H., Price, C. R., Munden, K. J., Mandl, H. J., & Solley, C. M. (1962). Men, management, and mental health.
- Marković, M. (2015). *Korištenje normativnog psihološkog ugovora u funkciji postizanja kvalitetnijeg obrazovnog procesa*. Obrazovanje odraslih, 69.
- Marković, M. (2019). “Psihološki ugovor i stavovi prema radu akademskog osoblja” *Doktorska disertacija. Filozofski fakultet u Sarajevu, Odsjek za psihologiju*.
- Marković, M. (2020). IZAZOVI I PRILIKE ZA USPOSTAVU I ODRŽAVANJE KULTURE POVJERENJA U ORGANIZACIJI. *Radovi Filozofskog fakulteta u Sarajevu*, 23(1), 42-69.
- Mauss, M. (2002). *The gift: The form and reason for exchange in archaic societies*. Routledge.
- Marzo Navarro, M., Pedraja Iglesias, M., & Rivera Torres, P. (2005). A new management element for universities: satisfaction with the offered courses. *International Journal of educational management*, 19(6), 505-526.

- Morrison, E. W., & Robinson, S. L. (1997). When employees feel betrayed: A model of how psychological contract violation develops. *Academy of management Review*, 22(1), 226-256.
- Pennington, D.C. (1997). *Osnove socijalne psihologije*. Jastrebarsko: Naklada Slap.
- Petrović, A., Marković, Z., Nešić, V., i Zlatanović, L. (2014) Odnos optimizma i pesimizma studenata i očekivanog psihološkog ugovora. *RAD, LIČNOST I DRUŠTVO*, 93.
- Pietersen, C. (2014). Negotiating a shared psychological contract with students. *Mediterranean Journal of Social Sciences*, 5(7), 25.
- Prugsamatz, S., Pentecost, R., & Ofstad, L. (2006). The influence of explicit and implicit service promises on Chinese students' expectations of overseas universities. *Asia Pacific Journal of Marketing and Logistics*.
- Rayton, B. A., & Yalabik, Z. Y. (2014). Work engagement, psychological contract breach and job satisfaction. *The International Journal of Human Resource Management*, 25(17), 2382-2400.
- Rigotti, T. (2009). Enough is enough? Threshold models for the relationship between psychological contract breach and job-related attitudes. *European Journal of work and organizational psychology*, 18(4), 442-463.
- Robinson, S. L., & Rousseau, D. M. (1994). Violating the psychological contract: Not the exception but the norm. *Journal of organizational behavior*, 15(3), 245-259.
- Robinson, S. L., & Wolfe Morrison, E. (2000). The development of psychological contract breach and violation: A longitudinal study. *Journal of organizational Behavior*, 21(5), 525-546.
- Roehling, M. V. (1997). The origins and early development of the psychological contract construct. *Journal of Management History*, 3(2), 204-217.
- Reić Ercegovac, I., i Jukić, T. (2008). Zadovoljstvo studijem i motivi upisa na studij. *Napredak: časopis za pedagošku teoriju i praksu*, 149(3), 283-295.
- Robbins M, Judge A. *Organizational behavior* 2009;79:26-34.
- Rousseau, M. D. 1989. Psychological and implied contracts in organizations. *Employer Responsibilities and Rights Journal*, Vol 2, 121–139.
- Rousseau, D. M. (2001). Schema, promise and mutuality: The building blocks of the psychological contract. *Journal of occupational and organizational psychology*, 74(4), 511-541.

- Rousseau, D. M. (1995) Psychological contracts in organizations: Understanding written and unwritten agreements. Thousand Oaks, CA: Sage.
- Sander, P., Stevenson, K., King, M., & Coates, D. (2000). University students' expectations of teaching. *Studies in Higher education*, 25(3), 309-323.
- Saunders, M. N., & Thornhill, A. (2006). Forced employment contract change and the psychological contract. *Employee Relations*.
- Schalk, R., & Roe, R. E. (2007). Towards a dynamic model of the psychological contract. *Journal for the theory of social behaviour*, 37(2), 167-182.
- Shann, M. H. (1998). Professional commitment and satisfaction among teachers in urban middle schools. *The Journal of Educational Research*, 92(2), 67-73.
- Smart, J. C., Kuh, G. D., & Tierney, W. G. (1997). The roles of institutional cultures and decision approaches in promoting organizational effectiveness in two-year colleges. *The Journal of Higher Education*, 68(3), 256-281.
- Šundalić, A., i Mičić, A. (2005). Obrazovanje za društveni razvoj. *Ekonomski vjesnik: Review of Contemporary Entrepreneurship, Business, and Economic Issues*, 18(1-2), 119-129.
- Tabachnick, B. G., Fidell, L. S., & Ullman, J. B. (2007). *Using multivariate statistics* (Vol. 5, pp. 481-498). Boston, MA: Pearson.
- Ulriksen, L., Madsen, L. M., & Holmegaard, H. T. (2010). What do we know about explanations for drop out/opt out among young people from STM higher education programmes?. *Studies in science education*, 46(2), 209-244.
- Ulriksen, L. (2009). The implied student. *Studies in Higher Education*, 34(5), 517-532.
- Van de Vijver, F., & Hambleton, R. K. (1996). Translating tests. *European psychologist*, 1(2), 89-99.
- Vidulin-Orbanić, S. (2007). " DRUŠTVO KOJE UČI": POVIJESNO–DRUŠTVENI ASPEKTI OBRAZOVANJA. *Metodički obzori: časopis za odgojno-obrazovnu teoriju i praksu*, 2(3), 57-71.
- Vranešević, T., Mandić, M., i Horvat, S. (2007). Istraživanje činitelja zadovoljstva studenata. *Poslovna izvrsnost: znanstveni časopis za promicanje kulture kvalitete i poslovne izvrsnosti*, 1(1), 83-92.
- Vojinić, P., i Stojčić, N. (2012). Činitelji utjecaja na zadovoljstvo studenata teorijskim kolegijima na prvoj godini dodiplomskog studija. *Oeconomica Jadertina*, 2(2), 20-30.

- Voss, R., T. Gruber, and I. Smigin. 2007. Service quality in higher education. *Journal of Business Research* 60, no. 9: 949–59.
- Vranić, A., i Tonković, M. (2012). (Ur.). Lažna sjećanja: Izvještaj 21. Ljetne psihologijskeškole. Zagreb: FF Press.
- West, S. G., Finch, J. F., & Curran, P. J. (1995). Structural equation models with nonnormal variables: Problems and remedies.
- Yorke, M. (2000). The quality of the student experience: what can institutions learn from data relating to non-completion?. *Quality in Higher education*, 6(1), 61-75.
- Zarevski, P. (2002). *Psihologija pamćenja i učenja*. Naklada Slap.
- Živčić-Bećirević, I., Smojver-Ažić, S., Kukić, M. i Jasprica, S. (2007). Akademska, socijalna i emocionalna prilagodba na studij s obzirom na spol, godinu studija i promjenu mjesta boravka. *Psihologijske teme*, 16(1), 121-140.

8. PRILOG

Tabela 10: Matrica faktorske strukture, svojstvenih vrijednosti i objašnjena varijansa - rezultati ekstrahiranih faktora

Faktor	Inicijalne vrijednosti			Ekstrahirane sume kvadrata opterećenja			Rotacijske sume kvadrata opterećenja		
	Ukupno	% Varijanse	Kumulativni % varijanse	Ukupano	% Varijanse	Kumulativni % varijanse	Ukupano	% Varijanse	Kumulativni % varijanse
1	12.787	39.961	39.961	12.787	39.961	39.961	5.805	18.140	18.140
2	2.103	6.571	46.531	2.103	6.571	46.531	4.422	13.819	31.958
3	1.552	4.850	51.381	1.552	4.850	51.381	3.680	11.499	43.457
4	1.223	3.823	55.203	1.223	3.823	55.203	2.528	7.901	51.359
5	1.083	3.384	58.587	1.083	3.384	58.587	2.313	7.229	58.587
6	.999	3.122	61.709						
7	.911	2.846	64.555						
8	.781	2.440	66.995						
9	.757	2.365	69.360						
10	.747	2.336	71.696						
11	.689	2.153	73.849						
12	.629	1.966	75.815						
13	.617	1.928	77.742						
14	.587	1.833	79.576						
15	.537	1.679	81.255						
16	.532	1.661	82.916						
17	.498	1.557	84.473						
18	.464	1.449	85.921						
19	.460	1.437	87.358						
20	.425	1.329	88.687						

21	.393	1.229	89.916				
22	.386	1.206	91.122				
23	.367	1.146	92.268				
24	.355	1.108	93.376				
25	.328	1.025	94.401				
26	.316	.986	95.388				
27	.277	.864	96.252				
28	.262	.819	97.071				
29	.257	.804	97.875				
30	.248	.774	98.648				
31	.226	.705	99.354				
32	.207	.646	100.000				

Tabela 16: Upoređivanje povrede psihološkog ugovora između svih godina studija

Zavisna varijabla	(I) Godina studija	(J) Godina studija	Srednja razlika (I-J)	Standardna pogreška	p
Psihološki ugovor	1	2	-.12566	.11679	.819
		3	-.38065*	.11828	.012
		4	-.13562	.11541	.766
		5	-.33878*	.11385	.026
		2	.12566	.11679	.819
	2	3	-.25499	.11863	.201
		4	-.00996	.11577	1.000
		5	-.21312	.11421	.337
		1	.12566	.11679	.819
	3	1	.38065*	.11828	.012
		2	.25499	.11863	.201
		4	.24503	.11728	.227
		5	.04187	.11574	.996
		1	.12566	.11679	.819
	4	1	.13562	.11541	.766
		2	.00996	.11577	1.000
		3	-.24503	.11728	.227
		5	-.20316	.11280	.374
		1	.13562	.11541	.766
	5	1	.33878*	.11385	.026
2		.21312	.11421	.337	
3		-.04187	.11574	.996	
4		.20316	.11280	.374	
1		.13562	.11541	.766	

*. Srednja razlika je značajna na nivou 0,05.

Tabela 20: Korelacije između dobi i povrede psihološkog ugovora

					Relevantne informacije za pripremanje ispita i praćenje nastave				
		Dob	Psihološki ugovor	Organizacija i realizacija nastave		Ocjenjivanje	Pridržavanje pravila	Klima u učionici	Kompetencije nastavnika/asistenata
Dob	Pearsonova korelacija	1	.095	.075	.051	.106*	.130**	.044	.083
	p (dvosmjerna)		.052	.126	.297	.030	.008	.374	.090
	N	419	419	419	418	418	419	416	418

*. Korelacija je značajna na nivou od 0.05 (dvosmjerna).

** . Korelacija je značajna na nivou od 0.01 (dvosmjerna).

Tabela 23: Korelacije između zadovoljstva studijem i razine povrede psihološkog ugovora

		Zadovoljstvo studijem	Psihološki ugovor	Organizacija i realizacija nastave	Relevantne informacije za pripremanje ispita i praćenje nastave	Ocjenjivanje	Pridržavanje pravila	Klima u učionici	Kompetencije nastavnika/asistenata
Zadovoljstvo studijem	Pearsonova korelacija	1	-.788**	-.660**	-.658**	-.664**	-.689**	-.716**	-.680**
	P (dvosmjerna)		.000	.000	.000	.000	.000	.000	.000
	N	420	420	420	419	419	420	417	419

** . Korelacija je značajna na nivou od 0.01 (dvosmjerna)

Psihološki ugovor studenata UNSA

Studenti u novi kontekst (fakultet) ulaze sa određenim očekivanjima. Često nisu svjesni tih očekivanja, a ona u velikoj mjeri oblikuju njihovo ponašanje i stavove prema fakultetu. Njihova očekivanja su formirana na osnovu prethodnog iskustva, medijskog uticaja ili su produkt interakcija sa bivšim studentima. Nastavnici kao i studenti imaju izvjesna očekivanja. Nastavni proces se realizira u odnosu na eksplicitna, ali i implicitna i često neizrečena očekivanja o uzajamnim obavezama i odgovornostima, baziranim na normi reciprociteta koji nastavnici, asistent i student imaju jedni prema drugima. Postoji uvjerenje da je napravljena neka vrsta obećanja. Svaka strana vjeruje da su obje strane obećale i prihvatile iste uslove ugovora.

Poštovani, pred Vama se nalazi upitnik kojim nastojimo prikupiti podatke o Vašim očekivanjima i stavovima o nastavnom procesu na Vašem fakultetu. Popunjavanje upitnika je dobrovoljno i povjerljivo. Podaci će se koristiti isključivo u znanstveno-istraživačke svrhe i neće se zloupotrijebiti na bilo koji način, stoga Vas molimo za iskrenost u odgovaranju. Prije svakog pitanja pročitajte uputu o načinu odgovaranja. Zahvaljujemo se na uloženom trudu i suradnji.

Za sva eventualna pitanja ili komentare molim Vas da kontaktirate autoricu istraživanja.

Ema Ramović

E-mail: ema.ramovic@hotmail.com

Mobitel: +387 60 313 9376

***Obavezno**

Molim Vas da upišete podatke koji se traže. Na neka pitanja ćete odgovarati tako da zaokružite odgovor koji se odnosi na Vas.

1. 1. Fakultet koji pohađate: *

Označite samo jedan oval.

- Akademija likovnih umjetnosti
- Akademija scenskih umjetnosti
- Arhitektonski fakultet
- Ekonomski fakultet
- Elektrotehnički fakultet
- Fakultet islamskih nauka
- Fakultet političkih nauka
- Fakultet sporta i tjelesnog odgoja
- Fakultet za kriminalistiku, kriminologiju i sigurnosne studije
- Fakultet za saobraćaj i komunikacije
- Fakultet zdravstvenih studija
- Farmaceutski fakultet
- Filozofski fakultet
- Građevinski fakultet
- Mašinski fakultet
- Medicinski fakultet
- Muzička akademija
- Pedagoški fakultet
- Poljoprivredno-prehrambeni fakultet
- Pravni fakultet
- Prirodno-matematički fakultet
- Stomatološki fakultet sa klinikama
- Šumarski fakultet
- Veterinarski fakultet
- Ostalo: _____

2. 2. Odsjek: *

3. 3. Godina i ciklus studiranja: *

Označite samo jedan oval.

- Prva godina I ciklusa
- Druga godina I ciklusa
- Treća godina I ciklusa
- Četvrta godina I ciklusa
- Prva godina II ciklusa
- Druga godina II ciklusa
- Prva godina integriranog studija I i II ciklusa
- Druga godina integriranog studija I i II ciklusa
- Treća godina integriranog studija I i II ciklusa
- Četvrta godina integriranog studija I i II ciklusa
- Peta godina integriranog studija I i II ciklusa
- Šesta godina integriranog studija I i II ciklusa
- Ostalo: _____

4. 4.Semestar koji ste upisali u ak. 2019/2020.: *

5. 5. Da li je ovaj studij bio Vaš prvi izbor? *

Označite samo jedan oval.

- Da
- Ne

6. 6. Spol: *

Označite samo jedan oval.

- Muški
- Ženski

7. 7. Dob: *

8. 8. Koji prosjek ocjena ste imali na kraju prethodnog semestra? *

9. 9. Sa kojim prosjekom ocjena očekujete da ćete završiti trenutni ciklus studija? *

10. 10. Gdje živite za vrijeme studija: *

Označite samo jedan oval.

- sa roditeljima (studiram u svom gradu)
- u iznajmljenom stanu
- u iznajmljenoj sobi
- u studentskom domu
- kod rodbine
- Ostalo: _____

11. 11. Status studiranja: *

Označite samo jedan oval.

- redovni studij
- redovni samofinansirajući studij
- vanredni studij

12. 12. Kakav je Vaš ekonomski status za vrijeme studiranja: *

Označite samo jedan oval.

- daleko ispod prosjeka
- ispod prosjeka
- prosječan
- iznad prosjeka
- daleko iznad prosjeka

13. 13. U usporedbi sa drugim studentima na ovoj studijskoj godini, kako biste ocjenili Vašu uspješnost u dosadašnjem studiranju? *

Označite samo jedan oval.

- daleko ispod prosjeka
- ispod prosjeka
- prosječna
- iznad prosjeka
- daleko iznad prosjeka

14. 14. Da li ste u prvim sedmicama nakon upisa studija dobili sve relevantne informacije koje su Vam bile potrebne da bi se lakše prilagodili na studij? *

Označite samo jedan oval.

- Da
- Ne

15. 15. Ako je Vaš odgovor DA molim Vas navedite koje su to najvažnije informacije koje su Vama bile od koristi.

16. 16. Ukoliko je Vaš odgovor NE navedite šta bi to student prve godine na Vašem fakultetu trebao znati ulaskom na studij da bi se bolje prilagodio?

Iako Vaša iskustva sa nastavnicima/ saradnicima mogu biti specifična molim Vas da prilikom odgovaranja razmišljate o svom opštem utisku u kojoj mjeri Vaši nastavnici/saradnici ispunjavaju navedene obaveze i odgovornosti. Zbog praktičnih razloga u nastavku upitnika koristit ćemo naziv nastavnik umjesto nastavnik/saradnik.

Pažljivo pročitajte svaku tvrdnju i procijenite u kojoj se mjeri slažete sa navedenom tvrdnjom koristeći skalu od 0 do 5. Gdje je 0 - Nije primjenjivo, 1 - Nimalo ne ispunjava, 2 - Malo ispunjava, 3 - Donekle ispunjava, 4 - Prilično ispunjava, 5 - U potpunosti ispunjava

17. 1. Nastavnici provode kvalitetne i dobro pripremljene vježbe. *

Označite samo jedan oval.

0 1 2 3 4 5

Nije primjenjivo U potpunosti ispunjava

18. 2. Nastavnici pružaju mogućnost izbora da li ću participirati u određenim aktivnostima tokom nastave. *

Označite samo jedan oval.

	0	1	2	3	4	5	
Nije primjenjivo	☐	☐	☐	☐	☐	☐	U potpunosti ispunjava

19. 3. Nastavnici potiču dvosmjernu komunikaciju na nastavi (nastavnik–student). *

Označite samo jedan oval.

	0	1	2	3	4	5	
Nije primjenjivo	☐	☐	☐	☐	☐	☐	U potpunosti ispunjava

20. 4. Nastavnici koriste različite metode i tehnike u nastavi. *

Označite samo jedan oval.

	0	1	2	3	4	5	
Nije primjenjivo	☐	☐	☐	☐	☐	☐	U potpunosti ispunjava

21. 5. Nastavnici studentima pružaju priliku da učestvuju u dogovoru o načinu realizacije nastave. *

Označite samo jedan oval.

	0	1	2	3	4	5	
Nije primjenjivo	☐	☐	☐	☐	☐	☐	U potpunosti ispunjava

22. 6. Nastavnici pružaju jasne smjernice za rad. *

Označite samo jedan oval.

0	1	2	3	4	5		
Nije primjenjivo	☐	☐	☐	☐	☐	☐	U potpunosti ispunjava

23. 7. Nastavnici jasno i koncizno izlažu nastavni materijal. *

Označite samo jedan oval.

0	1	2	3	4	5		
Nije primjenjivo	☐	☐	☐	☐	☐	☐	U potpunosti ispunjava

24. 8. Nastavnici osiguravaju prilike tokom vježbi za postavljanje pitanja i odgovoranje na studentska pitanja i dileme. *

Označite samo jedan oval.

0	1	2	3	4	5		
Nije primjenjivo	☐	☐	☐	☐	☐	☐	U potpunosti ispunjava

25. 9. Nastavnici se pridržavaju silabusa u realizaciji nastavnog procesa. *

Označite samo jedan oval.

0	1	2	3	4	5		
Nije primjenjivo	☐	☐	☐	☐	☐	☐	U potpunosti ispunjava

U kojoj mjeri nastavnici/saradnici ispunjavaju navedene obaveze i odgovornosti? Pažljivo pročitajte svaku tvrdnju i procijenite u kojoj se mjeri slažete sa navedenom tvrdnjom koristeći skalu od 0 do 5.

Gdje je 0 - Nije primjenjivo, 1 - Nimalo ne ispunjava, 2 - Malo ispunjava, 3 - Donekle ispunjava, 4 - Prilično ispunjava, 5 - U potpunosti ispunjava

26. 1. Nastavnici obezbjeđuju adekvatan materijal i literaturu za pripremu ispita i praćenje nastavnog procesa. *

Označite samo jedan oval.

	0	1	2	3	4	5	
Nije primjenjivo	☐	☐	☐	☐	☐	☐	U potpunosti ispunjava

27. 2. Nastavnici pravovremeno me informiraju o promjenama koje se tiču nastavnog kolegija (vježbi). *

Označite samo jedan oval.

	0	1	2	3	4	5	
Nije primjenjivo	☐	☐	☐	☐	☐	☐	U potpunosti ispunjava

28. 3. Nastavnici održavaju e-mail konsultacije sa studentima. *

Označite samo jedan oval.

	0	1	2	3	4	5	
Nije primjenjivo	☐	☐	☐	☐	☐	☐	U potpunosti ispunjava

29. 4. Nastavnici koriste aktuelne sadržaje iz nastavne oblasti u pripremi i realizaciji vježbi. *

Označite samo jedan oval.

	0	1	2	3	4	5	
Nije primjenjivo	☐	☐	☐	☐	☐	☐	U potpunosti ispunjava

U kojoj mjeri nastavnici/asistenti ispunjavaju navedene obaveze i odgovornosti? Pažljivo pročitajte svaku tvrdnju i procijenite u kojoj se mjeri slažete sa navedenom tvrdnjom koristeći skalu od 0 do 5.

Gdje je 0 - Nije primjenjivo, 1 - Nimalo ne ispunjava, 2 - Malo ispunjava, 3 - Donekle ispunjava, 4 - Prilično ispunjava, 5 - U potpunosti ispunjava

30. 1. Nastavnici su objektivni u ocjenjivanju studentskih uradaka. *

Označite samo jedan oval.

0 1 2 3 4 5

Nije primjenjivo U potpunosti ispunjava

31. 2. Nastavnici koriste kriterije ocjenjivanja koji su transparentni i jasni. *

Označite samo jedan oval.

0 1 2 3 4 5

Nije primjenjivo U potpunosti ispunjava

32. 3. Nastavnici omogućavaju uvid u ocijenjeni rad. *

Označite samo jedan oval.

0 1 2 3 4 5

Nije primjenjivo U potpunosti ispunjava

33. 4. Nastavnici pravovremeno pružaju povratne informacije o uratku na ispitu i drugim oblicima provjere znanja. *

Označite samo jedan oval.

0 1 2 3 4 5

Nije primjenjivo U potpunosti ispunjava

U kojoj mjeri nastavnici/asistenti ispunjavaju navedene obaveze i odgovornosti? Pažljivo pročitajte svaku tvrdnju i procijenite u kojoj se mjeri slažete sa navedenom tvrdnjom koristeći skalu od 0 do 5.

Gdje je 0 - Nije primjenjivo, 1 - Nimalo ne ispunjava, 2 - Malo ispunjava, 3 - Donekle ispunjava, 4 - Prilično ispunjava, 5 - U potpunosti ispunjava

34. 1. Nastavnici redovno održavaju nastavu. *

Označite samo jedan oval.

0	1	2	3	4	5		
Nije primjenjivo	☐	☐	☐	☐	☐	☐	U potpunosti ispunjava

35. 2. Nastavnici poštuju vrijeme pauza predviđeno za odmor tokom nastave. *

Označite samo jedan oval.

0	1	2	3	4	5		
Nije primjenjivo	☐	☐	☐	☐	☐	☐	U potpunosti ispunjava

36. 3. Nastavnici uvažavaju izostanke s nastave sve dok su u skladu sa Pravilima studiranja. *

Označite samo jedan oval.

0	1	2	3	4	5		
Nije primjenjivo	☐	☐	☐	☐	☐	☐	U potpunosti ispunjava

37. 4. Nastavnici poštuju dogovorena pravila. *

Označite samo jedan oval.

0	1	2	3	4	5		
Nije primjenjivo	☐	☐	☐	☐	☐	☐	U potpunosti ispunjava

38. 5. Nastavnici su dostupni u vrijeme konsultacija. *

Označite samo jedan oval.

0	1	2	3	4	5	
Nije primjenjivo	☐	☐	☐	☐	☐	U potpunosti ispunjava

39. 6. Nastavnici se u nastavnom procesu ponašaju u skladu sa etikom struke. *

Označite samo jedan oval.

0	1	2	3	4	5	
Nije primjenjivo	☐	☐	☐	☐	☐	U potpunosti ispunjava

U kojoj mjeri nastavnici/asistenti ispunjavaju navedene obaveze i odgovornosti? Pažljivo pročitajte svaku tvrdnju i procijenite u kojoj se mjeri slažete sa navedenom tvrdnjom koristeći skalu od 0 do 5.

Gdje je 0 - Nije primjenjivo, 1 - Nimalo ne ispunjava, 2 - Malo ispunjava, 3 - Donekle ispunjava, 4 - Prilično ispunjava, 5 - U potpunosti ispunjava

40. 1. Nastavnici mi pružaju mogućnost da tokom nastave mogu izraziti vlastito mišljenje bez straha od posljedica. *

Označite samo jedan oval.

0	1	2	3	4	5	
Nije primjenjivo	☐	☐	☐	☐	☐	U potpunosti ispunjava

41. 2. Nastavnici stvaraju klimu za rad u učionici koja je pozitivna i poticajna. *

Označite samo jedan oval.

0	1	2	3	4	5	
Nije primjenjivo	☐	☐	☐	☐	☐	U potpunosti ispunjava

42. 3. Nastavnici su spremni pružiti pomoć i podršku kada se pojave problemi u realizaciji nekog zadatka. *

Označite samo jedan oval.

0	1	2	3	4	5		
Nije primjenjivo	☐	☐	☐	☐	☐	☐	U potpunosti ispunjava

43. 4. Nastavnici imaju pravedan i korektan odnos prema svim studentima. *

Označite samo jedan oval.

0	1	2	3	4	5		
Nije primjenjivo	☐	☐	☐	☐	☐	☐	U potpunosti ispunjava

44. 5. Nastavnici imaju realna očekivanja u odnosu na vremenske zahtjeve zadatka koji studenti trebaju realizirati. *

Označite samo jedan oval.

0	1	2	3	4	5		
Nije primjenjivo	☐	☐	☐	☐	☐	☐	U potpunosti ispunjava

45. 6. Nastavnici poštuju potrebe studenta u nastavi. *

Označite samo jedan oval.

0	1	2	3	4	5		
Nije primjenjivo	☐	☐	☐	☐	☐	☐	U potpunosti ispunjava

U kojoj mjeri nastavnici/asistenti ispunjavaju navedene obaveze i odgovornosti? Pažljivo pročitajte svaku tvrdnju i procijenite u kojoj se mjeri slažete sa navedenom tvrdnjom koristeći skalu od 0 do 5.

Gdje je 0 - Nije primjenjivo, 1 - Nimalo ne ispunjava, 2 - Malo ispunjava, 3 - Donekle ispunjava, 4 - Prilično ispunjava, 5 - U potpunosti ispunjava

46. 1. Nastavnici su informisani o aktuelnim trendovima i temama iz područja nastavnog kolegija. *

Označite samo jedan oval.

0	1	2	3	4	5	
Nije primjenjivo	☐	☐	☐	☐	☐	☐ U potpunosti ispunjava

47. 2. Nastavnici su pripremljeni za nastavu. *

Označite samo jedan oval.

0	1	2	3	4	5	
Nije primjenjivo	☐	☐	☐	☐	☐	☐ U potpunosti ispunjava

48. 3. Nastavnici nastoje prenijeti znanje o aplikativnoj vrijednosti sadržaja kojim se bavimo tokom tokom nastave. *

Označite samo jedan oval.

0	1	2	3	4	5	
Nije primjenjivo	☐	☐	☐	☐	☐	☐ U potpunosti ispunjava

Zadovoljstvo
studijem

Molim Vas da obratite pažnju na uputu. Pred Vama se nalazi skala za mjerenje zadovoljstva studenata. Ova skala se razlikuje od prethodne. Pažljivo pročitajte svaku tvrdnju i procijenite u kojoj se mjeri slažete sa navedenom tvrdnjom koristeći skalu od 0 do 5.

Gdje je 0 - Nije primjenjivo, 1 - Uopšte se ne slažem, 2 - Ne slažem se, 3 - Niti se slažem niti se ne slažem, 4 - Slažem se, 5 - U potpunosti se slažem

49. 1. Moj izbor studija je pozitivno vrednovan od strane moje porodice. *

Označite samo jedan oval.

0	1	2	3	4	5		
Nije primjenjivo	☐	☐	☐	☐	☐	☐	U potpunosti se slažem

50. 2. Moj izbor studija je pozitivno vrednovan od strane društvene zajednice u kojoj živim. *

Označite samo jedan oval.

0	1	2	3	4	5		
Nije primjenjivo	☐	☐	☐	☐	☐	☐	U potpunosti se slažem

51. 3. Zadovoljan/a sam izborom fakulteta prema kojim imam interes. *

Označite samo jedan oval.

0	1	2	3	4	5		
Nije primjenjivo	☐	☐	☐	☐	☐	☐	U potpunosti se slažem

52. 4. Zadovoljan/a sam mogućnostima zaposlenja nakon završetka studiranja. *

Označite samo jedan oval.

0	1	2	3	4	5		
Nije primjenjivo	☐	☐	☐	☐	☐	☐	U potpunosti se slažem

Pred Vama se nalazi skala za mjerenje zadovoljstva univerzitetskih studenata. Pažljivo pročitajte svaku tvrdnju i procijenite u kojoj se mjeri slažete sa navedenom tvrdnjom koristeći skalu od 0 do 5.

Gdje je 0 - Nije primjenjivo, 1 - Uopšte se ne slažem, 2 - Ne slažem se, 3 - Niti se slažem niti se ne slažem, 4 - Slažem se, 5 - U potpunosti se slažem

53. 1. Smatram da je radna atmosfera na fakultetu podržavajuća za studiranje. *

Označite samo jedan oval.

	0	1	2	3	4	5	
Nije primjenjivo	☐	☐	☐	☐	☐	☐	U potpunosti se slažem

54. 2. Smatram da su učionice dobro opremljene sredstvima za učenje i podučavanje. *

Označite samo jedan oval.

	0	1	2	3	4	5	
Nije primjenjivo	☐	☐	☐	☐	☐	☐	U potpunosti se slažem

55. 3. Smatram da su učionice sa kompjuterima opremljene tehnologijom korisnom za studente. *

Označite samo jedan oval.

	0	1	2	3	4	5	
Nije primjenjivo	☐	☐	☐	☐	☐	☐	U potpunosti se slažem

56. 4. Mogu naći raznovrsne izvore informacija relevantne za moje studiranje u fakultetskoj biblioteci. *

Označite samo jedan oval.

	0	1	2	3	4	5	
Nije primjenjivo	☐	☐	☐	☐	☐	☐	U potpunosti se slažem

57. 5. Mogu naći raznovrsne istraživačke časopise u fakultetskoj biblioteci. *

Označite samo jedan oval.

	0	1	2	3	4	5	
Nije primjenjivo	☐	☐	☐	☐	☐	☐	U potpunosti se slažem

58. 6. Smatram da je plan i program prikladan za studente. *

Označite samo jedan oval.

	0	1	2	3	4	5	
Nije primjenjivo	☐	☐	☐	☐	☐	☐	U potpunosti se slažem

59. 7. Smatram da su ispiti odgovarajući za postizanje ciljeva propisanih planom i programom. *

Označite samo jedan oval.

	0	1	2	3	4	5	
Nije primjenjivo	☐	☐	☐	☐	☐	☐	U potpunosti se slažem

60. 8. Zadovoljan/na sam vremenom koje imam za predaju radova. *

Označite samo jedan oval.

	0	1	2	3	4	5	
Nije primjenjivo	☐	☐	☐	☐	☐	☐	U potpunosti se slažem

61. 9. Smatram da se ocjenjivanje obavlja pošteno i transparentno. *

Označite samo jedan oval.

	0	1	2	3	4	5	
Nije primjenjivo	☐	☐	☐	☐	☐	☐	U potpunosti se slažem

62. 10. Smatram da su posebno uspješni studenti dovoljno priznati. *

Označite samo jedan oval.

	0	1	2	3	4	5	
Nije primjenjivo	☐	☐	☐	☐	☐	☐	U potpunosti se slažem

63. 11. Zadovoljan/na sam kvalitetom nastavnog osoblja na mom fakultetu. *

Označite samo jedan oval.

	0	1	2	3	4	5	
Nije primjenjivo	☐	☐	☐	☐	☐	☐	U potpunosti se slažem

64. 12. Podučavanje i učenje na mom fakultetu se odvija interaktivno. *

Označite samo jedan oval.

	0	1	2	3	4	5	
Nije primjenjivo	☐	☐	☐	☐	☐	☐	U potpunosti se slažem

65. 13. Profesori su uglavnom prijateljski nastrojeni prema studentima i fokusiraju se na njihove pojedinačne potrebe. *

Označite samo jedan oval.

	0	1	2	3	4	5	
Nije primjenjivo	☐	☐	☐	☐	☐	☐	U potpunosti se slažem

66. 14. Smatram da profesori svima pružaju jednake prilike za učenje tokom studiranja. *

Označite samo jedan oval.

	0	1	2	3	4	5	
Nije primjenjivo	☐	☐	☐	☐	☐	☐	U potpunosti se slažem

67. 15. Smatram da profesori podržavaju moje potrebe za profesionalnim usavršavanjem. *

Označite samo jedan oval.

	0	1	2	3	4	5	
Nije primjenjivo	☐	☐	☐	☐	☐	☐	U potpunosti se slažem

68. 16. Mogu se obratiti profesorima van učionice ako mi je potrebna njihova pomoć ili savjet. *

Označite samo jedan oval.

	0	1	2	3	4	5	
Nije primjenjivo	☐	☐	☐	☐	☐	☐	U potpunosti se slažem

Pred Vama se nalazi skala za mjerenje zadovoljstva univerzitetskih studenata. Pažljivo pročitajte svaku tvrdnju i procijenite u kojoj se mjeri slažete sa navedenom tvrdnjom koristeći skalu od 0 do 5.

Gdje je 0 - Nije primjenjivo, 1 - Uopšte se ne slažem, 2 - Ne slažem se, 3 - Niti se slažem niti se ne slažem, 4 - Slažem se, 5 - U potpunosti se slažem

69. 1. Na raspolaganju mi je čitav niz mogućnosti za rekreaciju na fakultetu. *

Označite samo jedan oval.

0	1	2	3	4	5	
Nije primjenjivo	☐	☐	☐	☐	☐	☐ U potpunosti se slažem

70. 2. Zadovoljan/na sam pedagoškom/psihološkom službom na fakultetu. *

Označite samo jedan oval.

0	1	2	3	4	5	
Nije primjenjivo	☐	☐	☐	☐	☐	☐ U potpunosti se slažem

71. 3. Imam priliku prisustvovati dodatnoj (popravnoj) nastavi na fakultetu. *

Označite samo jedan oval.

0	1	2	3	4	5	
Nije primjenjivo	☐	☐	☐	☐	☐	☐ U potpunosti se slažem

72. 4. Na fakultetu sam poštovan/a jednakopravno bez obzira na nacionalnost, vjeru ili spol. *

Označite samo jedan oval.

0	1	2	3	4	5	
Nije primjenjivo	☐	☐	☐	☐	☐	☐ U potpunosti se slažem

73. 5. Kroz stažiranje imam priliku unaprijediti stečeno znanje. *

Označite samo jedan oval.

	0	1	2	3	4	5	
Nije primjenjivo	☐	☐	☐	☐	☐	☐	U potpunosti se slažem

74. 6. Zadovoljan/na sam prevoznim sredstvima koja su omogućena za studente. *

Označite samo jedan oval.

	0	1	2	3	4	5	
Nije primjenjivo	☐	☐	☐	☐	☐	☐	U potpunosti se slažem

75. 7. U kafeteriji na fakultetu mogu pronaći kvalitetnu hranu sa prihvatljivim cijenama. *

Označite samo jedan oval.

	0	1	2	3	4	5	
Nije primjenjivo	☐	☐	☐	☐	☐	☐	U potpunosti se slažem

76. 8. Zadovoljan/na sam toaletom na fakultetu. *

Označite samo jedan oval.

	0	1	2	3	4	5	
Nije primjenjivo	☐	☐	☐	☐	☐	☐	U potpunosti se slažem

77. 9. Na fakultetu imamo pitku i čistu vodu. *

Označite samo jedan oval.

0 1 2 3 4 5

Nije primjenjivo U potpunosti se slažem

78. 10. Mogu bez problema pristupiti stručnim službama (dekanatu) fakulteta ako želim da se raspitam o nečemu. *

Označite samo jedan oval.

0 1 2 3 4 5

Nije primjenjivo U potpunosti se slažem

79. 11. Smatram da su akademska pravila na mom fakultetu dobra za studente. *

Označite samo jedan oval.

0 1 2 3 4 5

Nije primjenjivo U potpunosti se slažem

80. 12. Smatram da su administrativne odluke koje fakultet donosi dobre za studente. *

Označite samo jedan oval.

0 1 2 3 4 5

Nije primjenjivo U potpunosti se slažem

81. 13. Studenti imaju pristup raznovrsnim stipendijama. *

Označite samo jedan oval.

	0	1	2	3	4	5	
Nije primjenjivo	☐	☐	☐	☐	☐	☐	U potpunosti se slažem

82. 14. Smatram da svi članovi fakultetske zajednice se ponašaju u skladu sa etičkim kodeksom. *

Označite samo jedan oval.

	0	1	2	3	4	5	
Nije primjenjivo	☐	☐	☐	☐	☐	☐	U potpunosti se slažem

83. 15. Imam mogućnost da se pravovremeno informišem o svim relevantnim informacijama koje se tiču mog fakulteta putem zvanične web stranice. *

Označite samo jedan oval.

	0	1	2	3	4	5	
Nije primjenjivo	☐	☐	☐	☐	☐	☐	U potpunosti se slažem

84. 16. Fakultet uvažava mišljenje studenata u vezi sa unaprjeđivanjem kvalitete studiranja. *

Označite samo jedan oval.

	0	1	2	3	4	5	
Nije primjenjivo	☐	☐	☐	☐	☐	☐	U potpunosti se slažem

Pred Vama se nalazi skala za mjerenje zadovoljstva univerzitetskih studenata. Pažljivo pročitajte svaku tvrdnju i procijenite u kojoj se mjeri slažete sa navedenom tvrdnjom koristeći skalu od 0 do 5.

Gdje je 0 - Nije primjenjivo, 1 - Uopšte se ne slažem, 2 - Ne slažem se, 3 - Niti se slažem niti se ne slažem, 4 - Slažem se, 5 - U potpunosti se slažem

85. 1. Dekan/esa se prema meni odnosi s poštovanjem. *

Označite samo jedan oval.

0 1 2 3 4 5

Nije primjenjivo U potpunosti se slažem

86. 2. Profesori se prema meni odnose s poštovanjem. *

Označite samo jedan oval.

0 1 2 3 4 5

Nije primjenjivo U potpunosti se slažem

87. 3. Ostali uposlenici fakulteta se prema meni odnose s poštovanjem. *

Označite samo jedan oval.

0 1 2 3 4 5

Nije primjenjivo U potpunosti se slažem

88. 4. Studentska služba svoje zadatke obavlja ljubazno i efikasno. *

Označite samo jedan oval.

0 1 2 3 4 5

Nije primjenjivo U potpunosti se slažem